

CHAPTER «HISTORICAL SCIENCES»

THE MOVEMENT OF SOLDIERS' MOTHERS OF RUSSIA DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014 – 2024): CHRONOLOGY OF EVENTS AND THE REACTION OF THE KREMLIN AUTHORITIES

РУХ СОЛДАТСЬКИХ МАТЕРІВ РОСІЇ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014 – 2024 РР.): ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ ТА РЕАКЦІЯ КРЕМЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ

Olesya Kutska¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-499-3-14>

Annotation. Russian women have repeatedly become a significant lever of influence on the power of the Russian Federation in the wars it waged in the late 20th and early 21st centuries. **The aim** of the presented study is to analyze the chronology of the activities of maternal movements in Russia against the backdrop of the Russian-Ukrainian war, the countermeasures taken against them by the Kremlin authorities, and to determine the possibility of a powerful anti-war resistance emerging in the country as a result. To implement it, the following tasks have been identified: to summarize the publicly available information about the activities of Russian women fighting for their sons, husbands, and fathers who are serving in the Russian Federation's Armed Forces and fighting in Ukraine; to clarify their demands to the authorities at different stages of the decade-long armed confrontation between Russia and Ukraine; to analyze the reaction of the Russian Federation's governmental structures to the speeches of mothers, wives, and daughters. The research **methodology** is based on the principles of historicism, systematics, and objectivity. The analytical method allowed for the diagnosis of the problem as a whole, the chronological method

¹ Doctor of Sciences in History, Professor,
Head of the Department of History of Wars,
The Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Ukraine

ensured the presentation of information clearly in temporal sequence; the historical-systemic approach was used to comprehensively cover the recognizable historical reality through its components. **The results** of the study showed: firstly, during the Russian-Ukrainian war, in addition to the well-known "Soldiers' Mothers Committee" from Soviet times, there was a wide proliferation of self-organized women's groups. Secondly, the unification of mothers, wives, and daughters from the families of Russian Armed Forces fighters initially occurred based on the affiliation of the servicemen to specific units or their presence in the same section of the front. Over time, some women's organizations grow into larger ones and make demands (claims) regarding the involvement of Russian military forces in combat operations in Ukraine. Thirdly, in order to reduce internal tension within the state, the official Kremlin initially tried to address this issue by appeasing the wives and mothers of the military. However, over time, when it became clear that financial and property needs were not a priority for many women, they resorted to threats and intimidation. And starting from the fall of 2024, when hostilities spread to part of the territory of the Russian Federation, the coercive influence on the families of military personnel by the Russian authorities was combined with the outright ignoring of their demands. Fourthly, the movements of soldiers' mothers are not regarded by the Russian authorities as a serious threat and today do not serve as a lever capable of independently leading to widespread anti-war protests. **The value** of the research: assessing the effectiveness of the Soldiers' Mothers movement in historical retrospect will allow for outlining the near and distant future development of events in Russia within the framework of the Russian-Ukrainian war and the internal political situation in this country.

1. Вступ

З огляду на значні людські втрати збройних сил (ЗС) російської федерації (рф) у російсько-українській війні (з 2014 р. – по т.ч.) у медіа-просторі розгорнулись дискусії щодо можливості розгортання революції в цій країні та впливу матерів і дружин російських військовослужбовців на владу кремля. Зокрема, на думку російського політичного аналітика в опозиції І. Преображенського, "величезна кількість тих, хто гине на фронті, як фактор, може більш активно формувати протестний рух проти війни, він вже з'являється на рівні комітетів

дружин і матерів" [56]. Певним чином цього погляду дотримуються дослідниці з Великої Британії Д. Мазерс та Н. Данілова, які зазначають: "...бачимо більш витончені форми опору, які з часом сприяють розмиванню підтримки російського суспільства війни в Україні" [69]. Водночас, як зазначає экс-заступник Голови Служби безпеки України В. Ягун: "Насправді у цих протестів немає перспективи вирости у щось справді загрозливе для Путіна і він не боїться соціального збурення на їхньому фоні" [5]. "Спостерігачі кажуть, що ще занадто рано оцінювати вплив руху російських жінок на режим, який має довгу історію успішного придушення опозиційних голосів", – зазначається й в британській газеті "The Guardian" [74].

Враховуючи вищезазначене **ставимо за мету** проаналізувати хронологію діяльності материнських рухів в росії на тлі російсько-української війни, заходи протидії їм з боку кремлівської влади та з'ясувати можливість виникнення на їх фоні потужного антивоєнного опору в країні. Для її реалізації визначено наступні **завдання**: узагальнити розміщені у відкритому доступі відомості про факти активності російських жінок у боротьбі за синів, чоловіків та батьків, які проходять службу в зс рф та воюють в Україні; з'ясувати їх вимоги до влади на різних етапах десятирічного збройного протистояння між росією й Україною; проаналізувати реакцію владних структур російської федерації на виступи матерів, дружин та дочок та сформулювати висновки.

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності. Аналітичний метод дозволив провести діагностику проблеми вцілому, хронологічний – забезпечив викладання інформації чітко у часовій послідовності; історико-системний підхід використано з метою цілісного охоплення пізнаваної історичної реальності за її компонентами. Звернення до вищезгаданих методів пізнання уможливило висвітлення питань, що розглядаються в дослідженні, та викласти матеріал у чіткій послідовності й логічній завершеності.

Розпочинаючи мову про роль жінок з родин російських військовослужбовців у війнах, що вела рф, найперше слід згадати організацію "Комітет солдатських матерів" (пізніше перейменований на "Союз комітетів солдатських матерів"). Цей рух виник у 1989 році "на мілітаризованому ґрунті, рясно удобреному тоталітарною ідеологією" [66].

Саме діяльність її членкинь впродовж війн, які вела російська федерація у другій половині ХХ – початку ХХІ століть, відзначилась як відчутний важель тиску на владу Москви. Вони вплинули на застоювання та виведення радянських/російських військ під час війни в Афганістані (1979–1989 рр.) та в Чечні (1994–1996 рр.) [8; 66; 67; 74]. Постає питання: "Як проявила (-ляє) себе жіноча спільнота росії сьогодні, в умовах війни проти України"?

2. Полонення Збройними силами України російських військових на початковому етапі війни

В середині серпня 2014 року в Луганській області (Україна) загинули і зазнали поранення кілька десятків військових з росії, одним з яких був І. Максимов. А вже наприкінці цього місяця у Пскові та Воронежі (російська федерація) в умовах секретності відбулися похорони десантників. При чому рідні загиблих з журналістами спілкуватись відмовились, а тих, які намагались зняти могили, побили невідомі особи [52]. Вже 26 серпня на прес-конференції в м. Саратов (росія) голова місцевого обласного комітету солдатських матерів Л. Свірідова та батьки І. Максимова, який проходив службу у дивізії повітряно-десантних військ зс рф (м. Псков), висловили заяву: "Матері російських десантників будуть вимагати покарання для тих, за чий наказом російські військові опинились на території України". Що цікаво, тоді представники російського міністерства оборони (мо) інформацію про псковських десантників спростували [24; 53].

Тоді ж, наприкінці серпня 2014 року, під селищем Дзеркальне (Амвросіївська міська громада Донецької обл.) спільною оперативною групою Збройних сил України (ЗСУ) та Служби безпеки України (СБУ) були взяті в полон російські десантники 331 полку 98 Свірської дивізії (м. Кострома) повітрянодесантних сил РФ. У той же день тодішній Міністр оборони України В. Гелетей на сторінці у Facebook опублікував звернення до родин російських військових, в якому запропонував їм особисто приїхати і забрати чоловіків з України [4; 15]. 26 серпня в Костромі в приміщенні обласної Ради солдатських матерів відбулася зустріч родичів десяти полонених в Україні російських десантників.. Сім її російських бійців також звернулись за роз'ясненнями до командування військової частини, де їх рідні проходили службу.

Там їм підтвердили факт зникнення військовослужбовців. Що цікаво, за словами очільниці Ради солдатських матерів Л. Хохлової, керівництво військової частини саме постійно телефонує їй та цікавиться новинами з цього питання [52]. Після оприлюднення українською стороною відео за участі вищезазначених російських полонених, їх дружини та матері звернулись до президента росії в. путіна та міністра оборони с.шойгу з проханням посприяти поверненню їх дітей додому [4; 15]. Зокрема одна з матерів сказала: "Шановний президенте, міністре оборони і воєначальники. Моя дитина зараз перебуває в полоні на українській території. Я вас Христом Богом благаю, віддайте мені мою дитину. Поверніть його живим. І також всіх інших хлопців, які з ним знаходяться в полоні" [4].

Оскільки на той час в Україні не був визнаний стан війни з росією, то десантників рф згодом визнали "затриманими", а не "військовополоненими". За офіційною версією міноборони рф, вони перебували на навчаннях в Ростовській області і "заблукали" на кордоні з Україною [4; 15]. Згодом російські військовослужбовці повернулися в межі своєї держави, де виявили бажання продовжити службу (хоча перебуваючи в Києві заявляли журналістам протилежне) [45].

Зауважимо, що словами представниці союзу Комітетів солдатських матерів із Санкт-Петербурга Є. Полякової: "<...> військ на кордоні з Україною, де відбуваються так звані навчання, дуже багато". Посадовиця зазначила, що росія спростовує інформацію про участь її військовослужбовців у війні в Україні, оскільки «Тоді треба визнати, що наші війська там, і це – війна. А суспільство не готове до війни, це точно. При тому угарі, який зараз в мізках у людей, цей "Кримнаш", це катастрофа просто, що коїться, до війни суспільство не готове» [52]. Цікаво, що після того, як один із членів санкт-петербурзької гілки організації заявив, що 100 поранених російських військових, які могли постраждати під час бойових дій в Україні, були доставлені до лікарень міста, Комітет солдатських матерів із Санкт-Петербурга визнали "іноземним агентом", в середині жовтня 2014 року затримали голову організації О. Парамонову за звинуваченням у шахрайстві. "Солдатських матерів Санкт-Петербурга" виключили зі списку іноземних агентів за рік з невеликим – наприкінці жовтня 2015 року. А вже восени 2021 року ця організація припинила свою роботу, пов'язану з прямим

контактом із збройними силами рф, щоб уникнути ризиків для свого персоналу [49].

Ще одним відомим широкому загалу випадком стало полонення військовослужбовцями 93-ї бригади Збройних сил України 4-х бійців російської диверсійно-розвідувальної групи в районі села Жолобок (Гірська міська громада Северодонецького району Луганської обл.). Одним із бранців тоді став В. Агеєв – контрактник військової частини № 65246 (Новочеркаськ, Ростовська обл.) [16].

Ініціатором приїзду в Україну матері цього полоненого став російський журналіст П. Канигін (суспільно-політичне видання "Нова газета"), але за умови, що він візьме у нього інтерв'ю [16]. Українська сторона погодилась. Це рішення В. Грицак (тоді голова СБУ) прокоментував наступним чином: "Цю ситуацію ми використовуємо для того, щоб через матір і засоби масової інформації (ЗМІ) донести до громадян росії, яких там (на Донбасі – авт.) нібито немає, що родичі тих, хто ще живий, чи вже помер на нашій землі, схаменулися, покликали своїх синів, батьків і братів назад до росії з України і розгорнули кампанію проти того, щоб відправляти сюди найманців і кадрових російських військових" [16; 37].

Зустріч матері та сина Агеєвих відбулась у слідчому ізоляторі (СІЗО) м. Старобільськ Луганської обл. За словами жінки, напередодні виїзду в Україну до неї телефонували з російської федеральної служби безпеки і "дали зрозуміти, що про її плани знають і таку самодіяльність не вітають" [37]. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що президент росії в. путін на той час продовжував наполягати, що "на Донбасі немає російської армії", але визнавав створення «певних військових і міліцейських» формувань [40].

Цієї ж легенди (ймовірно через побоювання щодо свого життя) дотримувався й сам В. Агеєв, який стверджував, що "контракт він підписав вже в Луганську, з бойовиками" [16]. У міноборони рф заявили, що полонений українцями в Луганській області росіянин торік звільнився в запас. Водночас матір Агеєва зазначила, що її син перебував на службі у зс росії і навіть отримав у травні 2017 року звання ефрейтора [37].

Під час зустріч із сином мати військового, Світлана, звернулась до тогочасного Президента України П. Порошенка з проханням про

помилування сина. У відповідь її попросили, щоб після повернення до рф, вона спрямувала такі ж слова до президента в. путіна з проханням про звільнення українських полонених, яких утримують проросійські бойовики на непідконтрольних Києву територіях Луганської та Донецької областей [16; 37]. Жінка певним чином виконала прохання і закликала російську владу до шанобливого ставлення до українських матерів, сини яких перебувають у заручниках в Росії [16].

Зауважимо, що в 2014 – 2021 роках матері і дружини російських військових звертаються до преси та соціальних медіа для пошуку публікацій, які могли б надати їм інформацію про їхніх близьких. Мова про створення цифрових спільнот на той час ще не йде. Без підтримки комітетів солдатських матерів, з їхніми цінними мережами та досвідом, матері російських солдатів, які воюють в Україні, тоді ще "в один голос" не говорили.

3. Реакція російських жінок на полонення їх чоловіків та синів на початку широкомасштабного вторгнення зс рф в Україну

Вже з середини лютого 2022 року в Комітет солдатських матерів росії почали надходити дзвінки від батьків солдатів, які проходять строкову військову службу у військових частинах рф. Усі батьки говорили однаково: чи то їхніх синів змусили підписати контракти, чи то їх просто відправили на територію військових частин на кордоні з Україною. Росіянки повідомляли в соцмережах про те, що їхні сини, які зараз проходять строкову військову службу в російській армії, були відправлені на український кордон, проте незабаром такі публікації припинились [75].

Зауважимо, що в цей час у відповідях представників Комітету солдатських матерів простежується певне неусвідомлення серйозності ситуації на той момент. Наприклад, юрист цієї організації О. Латинін на повідомлення матерів про те, що їхніх синів під тиском змусили підписати контракти на військову службу, відповів: "Коли дуже хочеться і дуже потрібно, то деякі люди, в тому числі і чиновники, підуть на порушення закону" [75].

Водночас на фронті ситуація для російських військ була складною. У перший же день широкомасштабного наступу російської федерації в Україну, 24 лютого 2022 року, бійці 93-ї окремої механізованої

бригади "Холодний Яр" захопили в полон двох російських окупантів з в/ч 91701 (423-й ямпільський мотострілецький полк 4-ї гвардійської танкової кантеміровської дивізії). Одним із полонених був 19-річний Р. Рахманкулов із м. Петровськ Саратовської області [17].

З цього приводу міноборони рф не надало родичам цих полонених жодних відомостей. Про затримання синів батьки дізналися з українських мас-медіа. При чому, під впливом російської пропаганди, вони взагалі певний час думали, що це фейк [3]. Остаточо Н. Дейнека, мати Р. Рахманкулова, переконалась, що на фотографіях її син, коли родичам впродовж дня 24 лютого у "ВКонтакте" почали надходити фотографії та погрози: "Везіть вантаж двісті", "З усіма вами, хто сунеться в Україну, буде те саме". Офіційно інформацію жінка підтвердила вже 26 числа, коли подала заяву в мо рф з проханням допомогти у поверненні сина. Проте відповіді з цього відомства вона не отримала. Намагаючись врятувати дитину, жінка також контактувала з Комітетом солдатських матерів та Комітетом захисту прав людини, дзвонила до приймальні президента в. путіна, написала Р. Кадірову та О. Лукашенку. (Зазначила, що телефонувала на гарячу лінію України, але не було жодних гудків). Н. Дайнека пробувала спілкуватись із кореспондентами, хоча весь цей час російські ЗМІ про факт полону не повідомляли [1; 48].

В одному з інтерв'ю Н. Дейнека повідомила: "Зараз у мене сили закінчуються і, якщо найближчим часом не буде змін, я вирушу до Белгорода і піду пішки в Україну. Ніхто мене не зупинить" [1]. Подальший розвиток подій щодо російського полоненого Р. Рахманкулова в широкому доступі не розкривається.

Навесні 2022 року почались й перші прилюдні протести. Одним із таких є пікет жительки м. Улан-Уде (республіка Бурятія, росія). Вона це зробила у відповідь на відеоролик українських військових, у якому показали лежачого пораненого С. Очірова та прокоментували: "От, мої друзі, перший наш трофей. Ти хто?" [13]. У відповідь жінка 1 березня 2022 року стала біля пам'ятника в. лєніну в своєму місті і розгорнула плакат "Ні війні". На камеру вона сказала: "Я мати Сергія Очірова, якого вчора показували. Я не хочу, щоб була війна" [32; 65].

Зауважимо, що, як і в попередньому наведеному випадку, в росії більшість людей сприйняли відеозапис у публіках з полоненим-

бурятом за фейк. Мати цього чоловіка, І. Очірова, навіть зауважила, що всі тоді писали: "А ви доведіть, що це не фейк". На що вона відповідала: "Та я нічого не хочу доводити. Я просто вам говорю – це мій син" [13; 65].

Як виявилось згодом, російський боєць проходив службу за контрактом на посаді водія вантажівки у військовій частині станції Дивізіонна в Улан-Уде. У середині лютого 2022 року його відправили "на навчання" до Білорусії, а 28 числа цього ж місяця він потрапив під обстріл на території України, отримав поранення у плече, був взятий у полон та направлений у медзаклад на Чернігівщині. Цього ж дня Сергій зателефонував матері, сказав, що перебуває у шпиталі. Тоді жінка побачила український ролик [32].

У наступні два місяця мати намагалася з'ясувати долю сина, звертаючись до російських чиновників: ходила до голови Бурятії та омбудсмена республіки, зверталася до міноборони рф [32; 65]. Що цікаво, до Комітету солдатських матерів росії їй за цей час так і не вдалось додзвонитись [65]. А вже у травні вона дізналася про його смерть [32].

Зауважимо, що відомостей, що І. Очірова зверталась до української сторони не зустрічаємо. Хоча Міністерство оборони України вже 26 лютого 2022 р. відкрило гарячу лінію для родичів військовослужбовців зс росії, де вони мають можливість отримати інформацію і передати звістку, якщо їх близькі перебувають в українському полоні [33]. А вже у вересні цього ж року було запущено український державний проєкт "Хочу жити" – цілодобова гаряча лінія для військовослужбовців та їхніх родичів, які шукають інформацію про можливість здатися в полон [61].

Таким чином, від лютого 2022 року в соцмережах щоденно з'являються приклади онлайн-звернень російських дружин і матерів, які протестують проти умов служби своїх близьких [55].

Водночас, вони організовувались у невеликому масштабі, як правило, навколо підрозділів, у яких служать їхні сини, конкретного військового інциденту або регіонів-проживання військовослужбовців. Тому їхні повідомлення були розрізненими та часто непослідовними. До основних тем, які ними підіймались можна віднести: добробут синів/чоловіків, заклики до кращої їх підготовки тощо. Водночас жінки критикували російське військове керівництво, але підтримували

політику Кремля вцілому [69]. Їх заклики на той час рідко торкаються протистояння самій війні.

Спираючись на слова співробітниці Союзу комітетів солдатських матерів Росії В. Мельникової "...матерям та іншим членам родини часто доводиться покладатися на українські джерела, щоб отримати інформацію про російських військових". Вона наголосила: "Україна виконує Женевську конвенцію і ретельно веде та публікує списки полонених і загиблих за наявності інформації. Ми навчилися працювати в цій новій інформаційній реальності. У мене багато друзів, чимало серед них журналістів, і вони допомагають мені з технічними рішеннями, щоб обійти обмеження в Росії" [77].

В цей же час, 3 березня 2022 року, в етері Фейсбуку було поширене звернення українських матерів до російських. Вони питали: "Де ваші чоловіки? Чому вони приїхали в Україну? Зупиніть ваших чоловіків від скоєння злочинів? Заберіть ваших чоловіків, поки вони живі!" [14]. А через 5 днів, 8 березня, Українська громадська організація "Матері мобілізованих" (створена у 2014 році) звернулась до матерів російських військових із закликом виходити на вулиці і протестувати проти війни та саботувати призов і відправлення їхніх синів на війну в Україну [39].

На думку російського політичного аналітика в опозиції І. Преображенського тоді вже в Росії почав з'являтися протестний рух на рівні комітетів дружин і матерів. Проте він наголосив, що їхні протести, поки не проти війни, а, скоріше, проти поганого забезпечення російських військових [56].

Для прикладу можна навести відео зустрічі матерів російських солдатів з губернатором Кемеровської області С. Цивільовим, яка ймовірно відбулась 6 березня 2022 року. Під час неї жінки заявили, що вважають, що їх діти поїхали до України як "гарматне м'ясо", що вони були не підготовлені та є ще зовсім молодими. Посадовець у відповідь заявив, що не має право давати коментарів щодо "спеціальної військової операції" [62].

Тут варто наголосити, що спочатку дружини та матері російських військових зверталися до командирів військових частин, військкоматів і місцевих чиновників, які здебільшого їх ігнорували [70]. За словами родичів окупантів, від російських відомств і міністерств вони отри-

мували відписки: одні казали, що їхні близькі живі, інші – зниклі або загиблі. Родинам військових доводилось шукати факти та доводити самим, що їхній син, чоловік у полоні чи загинув [38].

Зокрема 26 липня 2022 року до приймальні адміністрації президента у Москві було скеровано звернення за підписами 106 осіб. У ньому вимагалась зустріч з міністром оборони рф с. шойгу із запрошенням на неї представників з числа дружин та матерів із усіх регіонів росії; звітування представників влади перед рідними окупантів щодо пошуку їх рідних та містилось прохання повернути всіх полонених додому та ініціювати тести ДНК загиблих. Відзначимо, що у листі-зверненні вимоги до в. путіна припинити війну в Україні не було [38].

4. Риторика російських матерів після оголошення в країні мобілізації

Вранці 21 вересня 2022 р. президент росії в. путін оголосив часткову мобілізацію громадян країни [35]. Зауважимо, що частину чоловіків, призваних за мобілізацією, одразу відправили на передову для закриття проломів у російській обороні, де значна частина з них у жовтні 2022 року була поранена та вбита ЗСУ. Оскільки мобілізація не закінчилася, військовослужбовці рф не мають права розірвати контракти (пункт 4 указу прямо забороняє звільнення з військової служби "до закінчення періоду мобілізації") [5].

Приблизно в цей час в росії з'являється організація "Рада матерів та дружин". Її засновницею вважається мешканка м. Самара О. Цуканова, син якої влітку 2022 року був призваний на строкову службу у зс росії. 23 вересня цього ж року вона на своїй сторінці "Вконтакте" виклала відео, в якому запропонувала об'єднуватися і закликала долучатись до телеграм каналу новоствореної організації [64]. Членкині "Ради матерів та дружин" зверталися до президента путіна, до міністра оборони шойгу, до уряду росії, до головної військової прокуратури, їздили до штабу західного військового округу в Санкт-Петербурзі [43]. Так, під час візиту 14 листопада 2022 року до останнього із зазначених органів управління військами вони заявили про наступні свої вимоги: розпочати переговори з Україною; відмовитися від використання ядерної зброї; вивести строковиків із Білгородської області; розібратися

у випадках незаконного призову; відмінити рішення щодо відправлення строковиків до зони військових дій [5].

Тоді ж, на початку листопада 2022 року, у відео-зверненні до російської влади матері Воронежської області, які самоорганізувались у діях, просили врятувати їх дітей від загибелі на війні в Україні [29]. Це було спричинено хвилею дзвінків від російських солдатів, в яких вони повідомляли про величезні втрати у зс рф. Водночас на кордон з Україною приїхали дружини та матері тих мобілізованих росіян, які були відправлені з двох навчальних центрів у Воронежі та які опинилися в зоні боїв поблизу міст Сватове (Луганська обл.) та Макіївка (Донецька обл.). Що цікаво, дружина одного із російських окупантів наголосила, що російські солдати не мають права здійснити відхід (з позицій – авт.), бо їх не пропускають свої ж блокпости, погрожуючи розстрілом [11; 12]. Дружини і матері мобілізованих з Курської області також були обурені, що їх рідні два тижні проходили навчання у Воронежі та 1–2 листопада були відправлені на передову. Родичі припускали, що виставляючи загони мобілізованих на передовій, регулярні частини розраховували зрозуміти, звідки ведуть вогонь ЗСУ [11].

Згодом аналогічні акції рідні мобілізованих російських військових організували й в інших регіонах. У відповідь вдалась до їх залякування. Наприклад, у Красноярському краї та в Кемеровській області додому до жінок, які перебувають у чатах, де обговорювалися такі акції, приходили поліцейські та попереджали про штрафи та відповідальність за екстремізм, перевіряли їхні телефони [5]. Жінки учасників так званої "спеціальної воєнної операції" (СВО) неодноразово намагалися скоординувати власні мітинги в кількох містах, проте зазнавали тиску від чиновників, в тому числі під приводом загрози COVID [70].

Своєю чергою представниці "Ради матерів та дружин" неодноразово зверталися до президента в. путіна та військового керівництва рф з вимогами забезпечити мобілізованим нормальні умови та звільнити російських військовополонених. Так, 23 листопада 2022 року жінки з цієї організації намагалися потрапити на зустріч з посадовцями міноборони, аби добитися повернення синів-строковиків, перекинутих на війну в Україну, але відомство їм відмовило. Тоді на наступний день, 24 листопада 2022 року, було опубліковано повідомлення про те, що представники краснодарського відділення "Ради матерів і дружин"

оголосили, що планують акцію до Всесвітнього дня матері у Москві і що до них мають намір долучитись такі ж делегації з інших російських міст. Вони зазначили, що "мають багато питань до путіна, а в допомогу від влади регіону вже не вірять" [34]. В цей же час 80 матерів і дружин мобілізованих із Кубані планували виїхати до Москви, де прагнули зустрічі з путіним. Також вони мали намір провести акцію на Червоній площі [21].

На тлі численних претензій до ходу мобілізації та стану справ у російських військових частинах, що воюють в Україні, в адміністрації президента рф виникла ідея заходу зустрічі з матерями військовослужбовців. Адже було вкрай важливим показати, що путін поінформований про проблеми і не забуває про людей. Зважаючи на те, що очільник кремля був надзвичайно обережним з допуском до себе співрозмовників, планувалось залучення за цей захід "перевіраних осіб". За повідомленням видання "Медуза", таких шукали двома шляхами. По-перше, декількох жінок обрали з числа співробітниць адміністрації путіна. По-друге, обрати кандидаток доручили регіонам. Джерела зазначеного інтернет-видання стверджували, що учасниці зустрічі мали або "входити у вертикаль влади", або "знати, коли і що треба сказати" [19; 50]. Зауважимо, що до російського президента не було запрошено представниць незалежних громадських організацій як то "Комітету солдатських матерів", "Ради матерів дружин" [41]. Зустріч так званих "матерів" (загалом 17 осіб) з в. путіним відбулась у переддень святкування Дня матері у росії, 25 листопада, в резиденції президента рф у підмосковному селищі Ново-Огарьово (Одінцовський район Московської обл.) [19; 21; 41]. На зустріч в. путін крім іншого заявив, що поділяє тривогу матерів, наголосив, що життя їх рідних виявилось значним, пообіцяв підтримку родинам загиблих тощо [22]. Водночас він наголосив, що не можна вірити тому, що показують по телебаченню і особливо в інтернеті, бо там багато фейків [23; 41].

З приводу цієї зустрічі аналітики Інституту вивчення війни (Institute for the Study of War) відзначили: "Російські пропагандистські ЗМІ активно висвітлювали цю зустріч, намагаючись пом'якшити невдоволення родичів мобілізованих і заклики справжніх груп матерів і дружин" [71].

Зауважимо, що вже в травні 2023 року "Раду матерів і дружин" оголосили в росії "іноземним агентом". Її організаторку О. Цуканову 26 травня внесли до Реєстру фізичних осіб "іноагентів" зі звинуваченням у виступах проти "спеціальної воєнної операції", формування негативного ставлення до військової служби, участь у створенні та розповсюдженні матеріалів, створених під іноземним впливом. Враховуючи вищезазначене, членкині організації оголосили про припинення її роботи. Сама О. Цуканова у відеозверненні заявила: "Ми не хочемо з цим тавром діяти далі, тому що в такому вигляді це просто принизливо для жінок" [47; 58].

У той час, в червні 2023 року, за ініціативи громадянки рф О. Кац, яка прагнула повернути брата з війни додому, був створений телеграм-канал "Повернемо хлопців" (рос. "Вернём ребят" – авт.). Його учасники чинили спроби домогтися повернення мобілізованих в Росю, роблячи "ставку" на зміни у законодавстві. Протягом літа вони зібрали підписи щодо цього і подали своє звернення до приймальної президента в. путіна. Щоправда О. Кац заявляла, що "ми повністю підтримуємо рішення нашого президента щодо початку СВО" [59]. Учасниками каналу "Повернемо хлопців" була зорганізована петиція до уряду із закликом обмежити термін служби мобілізованих солдатів на один рік. Проте цю групу закрили в листопаді 2023 року після того, як її організаторка О. Кац заявила, що її брата вбили в Україні [20].

2 вересня [63] (за окремими даними 24 серпня [10] 2023 року. в росії створюється телеграм-канал «Шлях додому» (рос. "Путь домой" – авт.). Його ініціаторами стали родичів мобілізованих із різних регіонів, які вирішили координувати свої зусилля у боротьбі за їхнє повернення з фронту після того, як представники влади почали говорити, що демобілізації не буде до кінця війни. Станом на момент створення у ньому було понад 400 підписників [63], а вже на кінець листопада – близько 15 000 осіб [60]. Координатор воронезького руху матерів зазначила: "Багато родичів із різних міст були готові до мітингу ще в червні і говорили про це, але було ухвалено рішення спершу випробувати всі дипломатичні варіанти досягнення мети" [63].

Варто зауважити, що "Шлях додому" поєднує родичів з різним ставленням до війни. Його представниці заявляли, що виступають за повну демобілізацію, встановлення терміну служби для мобілізованих

(не більше року) та вимагали у керівництва країни не ігнорувати проблеми громадян і ставитись до військових не як "до витратного матеріалу". При цьому наголошувалось, що учасниць руху "не цікавить розгойдування човна та дестабілізація політичної обстановки" [63].

Масові прохання від дружин та матерів російських військових про повернення мобілізованих додому були озвучені у вересні 2023 року під час відеотрансляцій голів Ростовської, Білгородської, Ленінградської, Калінінградської та Саратовської областей у соцмережах. На це 15 вересня відреагував голова комітету держдуми з оборони А. Картаполов, який заявив, що мобілізовані будуть перебувати на службі до кінця війни в Україні [63]. Згодом, 8 листопада, це ж твердження підтвердив й президент росії в. путін на зустрічі з російськими блогерами і представниками мас-медіа, які пишуть про СВО в Україні [55]. Ці повідомлення спричинили чимале обурення у середовищі рідних і близьких мобілізованих, які регулярно зверталися до влади Росії з проханнями повернути військових з фронту.

Зазначимо, що в межах проекту "Хочу жити" в Україні від початку повномасштабної війни діють програми "Повернемо сина матері" та "Повернемо дружині чоловіка". Тобто російським жінкам пропонують приїхати до України за їхніми рідними [7]. Власне за цією програмою вперше за своїм цивільним чоловіком – полоненим військовослужбовцем рф Є. Ковтковим – в Україну з росії разом із двома доньками приїхала громадянка російської федерації І. Криніна.

Її чоловік потрапив на війну по мобілізації, після того як 29 вересня 2022 року отримав повістку. А 7 липня наступного року Ковтков потрапив у полон до 3-ої окремої штурмової бригади ЗСУ. Про це його дружина дізналась з відео в одному з українських телеграм-каналів. Після чого жінка звернулася до військкомату та військової частини, де її чоловік проходив службу, але відповідь (за її словами) була: "Нічим допомогти не можемо" [7].

Проконсультувавшись з юристом, І. Криніна зібрала дітей (ніби-то на відпочинок закордон) і вирушила в Україну. Вже за допомогою координаторів вони дісталися з Анталії до Стамбула (Туреччина), потім до Молдови, і аж тоді прибули в Україну [30]. Вже тут наприкінці вересня 2023 року вона виступила перед журналістами і розповіла, що приїхала "...щоб донести громадянам РФ, що вони живуть у

брехні останні понад півтора року <...>, що в Росії військовополонені нікому не потрібні <...>, що обмін немає через російську сторону <...>, що чоловіків, які повертаються до РФ після полону, відправляють назад на війну, <...> що вважає Путіна вбивцею" [7; 30].

І. Криніна зауважила, що "...боїться повертатися до рф, тому що її вчинок виходить за межі розуміння багатьох людей" [30]. Проте сам Є. Ковтов (після зустріч з дружиною) повідомив, що "... все-таки хоче йти на обмін та повертатися до росії, бо там батьки. Залишатися в Україні він не бажає, незважаючи на приїзд дружини. Але щоб її заарештували в росії після цього візиту до України, він теж не має наміру" [7].

Зауважимо, що віцегубернаторам російських регіонів доручили уважно стежити за настроями дружин й інших родичів мобілізованих, перед ними навіть було поставлено завдання "за будь-яку ціну" не допускати зовнішній протест: "Умовляти, обіцяти, платити. Що завгодно, аби це не вийшло на вулицю, у будь-якій кількості, навіть 50 осіб" [27; 60]. Зокрема про це йшлося 18 і 19 листопада на семінарі з внутрішньої політики, який відбувся в підмосковній Майстерні управління "Сенеж" [27]. (Що цікаво цей захід загалом був здебільшого присвячений майбутній виборчій кампанії 2024 року).

Як наслідок, одна з матерів-активісток, М. Андрєєва, зазначила, що декому з "більш гучних голосів" у її групі пропонували гроші в обмін на мовчання [74]. Деякі родичі стверджують, що їх залякують, включаючи візити міліції та застереження щодо сумнівів щодо політики Кремля в Україні [76]. Так, у Кемеровській області та Красноярському краї додому до жінок, які перебувають у чатах, де обговорювалися такі акції за повернення чоловіків з фронту, приходили поліцейські та попереджали про штрафи за участь у подібних заходах та відповідальність за екстремізм, перевіряли їхні телефони [5].

Поряд із утисками самоорганізованих рухів матерів та дружин, офіційний Кремль інвестує в лояльні до російської влади групи жінок. Однією із таких є організація "Катюша" – так званий "рух офіцерських дочок". Її представниці в своїй діяльності не ставлять під сумнів дії росії в Україні та публікують віддані владі дописи [70; 76].

В цей час в рф дружини мобілізованих продовжували проводити регулярні акції в соцмережах та знімати відеозвернення з вимогою

повернути їхніх чоловіків додому чи поліпшити умови їхньої служби. Для прикладу, восени 2023 року родичі вологодських мобілізованих записали свої розповіді про те, як службовців 347-го полку (сформований в ході мобілізації у 2022 році) 12–14 жовтня відправили в наступ поблизу села Іванівка (Донецька обл.) без спорядження та підготовки [54].

Що цікаво, активісти в росії подавали заявки на проведення мітингів, але дозволів від влади на проведення цих заходів не отримали. Водночас, 7 листопада 2023 року близько 20 росіянок [5] (за іншими відомостями 30 осіб [70]) вийшли на мітинг у центрі Москви. Це була перша помітна публічна акція. Вона розгорнулась у річницю Жовтневої революції і відбувалась паралельно з ритуальними заходами комуністичної партії рф. Проте жінок із плакатами "Поверніть наших чоловіків", "Мобілізованим пора додому" і "Ні безстрокової мобілізації" миттєво оточила поліція [55; 70]. У Красноярську керівництво не погодило акцію, пославшись на ковідні обмеження. Влада Челябінська попросила жінок замість мітингу зустрітися 14 листопада з військкоматами та представниками "Бойового братства". На зустрічі жінкам пообіцяла збільшити термін відпустки мобілізованих з чотирьох до восьми тижнів, відшкодувати вартість квитків та проводити військово-лікарські комісії ближче до місця проживання [63]. А в Новосибірську влада погодилася провести зустріч у закритому режимі в будівлі місцевого палацу культури. При чому незалежні ЗМІ на неї не допускались [60]. Від учасників зборів вимагали оригінал довідки про мобілізацію родича та підтвердження своєї спорідненості з ним [27; 60].

5. Посилення вимог російських матерів та дружин

З часом російські жінки, чії чоловіки, брати та сини воюють в Україні, посилюють свої вимоги і вже, крім обмеження граничного терміну перебування мобілізованих на війні одним роком, вони наголошують на потребі комісування всіх поранених, а також розширенні списку хвороб, через які не можна призивати до армії [55].

Згодом ці вимоги були покладені представниками "Шлях додому" у їх маніфесті від 12 листопада 2023 року. У публікації, написаній від імені мобілізованих родичів, міститься незвично різка критика прези-

дента росії володимира путіна. У зверненні йдеться: "Ми відступимо тільки після того, як наші чоловіки будуть вдома у безпеці (назовсім, ротація нас не цікавить)" [63]. Зауважимо, що ця позиція вже відрізняється не лише від закликів членкинь цієї організації на момент створення, але й від вимог інших російських матерів та дружин, які просто хотіли ротації, тобто призову нових мобілізованих замість тих, хто же на фронті.

Не дивно, що вже 16 листопада 2023 року телеграм-канал "Шлях додому" потрапив у список "антивоєнних ресурсів" (нібито створених іноземними спецслужбами). Він навіть отримав позначку "fake" від адміністрації телеграму через велику кількість скарг [63]. Опубліковане від 27 числа цього ж місяця звернення його автори називають "благанням про допомогу" до народу росії. Вони зазначають, що обіцянки в. путіна не призвати на війну резервістів, дані в лютому 2022 року, є "пустушкою", згадується про затонулий російський підводний човен "Курськ", про колишніх в'язнів, які після піврічного контракту з мо рф отримують волю. "2024-ий – президент оголосив роком сім'ї. Іронічно, враховуючи, що дружини виють без чоловіків, діти ростуть без батьків, а багато хто вже залишився сиротами..." – зазначено у зверненні [60].

Щодо вищезазначеного показовими, на наш погляд, є слова російського журналіста та блогера, що відкрито у 2014 році підтримав Україну і сьогодні перебуває в еміграції, О. Невзорова: «"Путьдомойки" [зневажливий термін від російської версії назви руху "Путь домой" – авт.] закінчились. Повільно, важко, поштovahами, але ці жінки та дівчата прозрівають. Дорослішають їхні промови, накаляється непримиримість. Приходить розуміння того, що ситуація смертельна для усіх» [31].

Не можна оминати увагою флеш-моб, влаштований родичками російських військових, який набув неабиякої популярності наприкінці 2023–початку 2024 років, під загальним гаслом "Поверніть мого чоловіка. Я до біса втомилася". Саме тоді з'явилися на вулицях багатьох міст росії автівки з наклейками: "Поверніть чоловіка. Я задовбалася", "Поверніть Зятя" та "Мобілізованим потрібний дембель" [36; 70].

Зауважимо, що в цей час російські правоохоронні органи намагаються діяти більш обережно та "адресно" у залякуванні та придушенні

протестів дружин мобілізованих немає масових затримань чи суворих вироків. Влада рф намагалася діяти лагідно. Наприклад, приходять додому до дружин, чії чоловіки воюють в Україні, і просять не відвідувати мітинги. В російському суспільстві побутує думка, що путін не чіпає жінок, бо тоді їхні чоловіки з фронту підуть маршем на Москву [5]. Водночас з'являються відомості про те, що коли після скаргу дружин бійців на фронті карали: відправляли на найважчий напрямок або робили з них штурмовиків [63].

Початок 2024 року відзначився появою символу – "білої хустки", який став знаком протесту матерів та дружин мобілізованих росії. Заява об'єднуватись за цією ознакою була розміщена в телеграм-каналі "Шлях додому" наприкінці листопада 2023 року [6].

Зауважимо, що одягання жінками-родичками російських військових білих хустин (шарфів) є своєрідним відлунням подій, які розгорнулись у Буенос-Айрес (Аргентинська Республіка) у 1977 році. Там матері влаштували акції протесту з вимогами надати інформацію про безслідно зниклих синів і дочок. Тоді, під час військової диктатури 1976–1983 років, зустрічі двох або більше людей в Аргентині були заборонені. Влада країни повідомила жінкам, що вони не можуть просто стояти. У відповідь ті почали ходити колами по Пласа-де-Майо – площі перед урядовим палацом. Учасниці цих протестів носили білі хустки, які були зроблені з пелюшок їхніх зниклих дітей [78]. Ці події заклали основу для потужного руху жінок, які відмовлялися мовчати перед обличчям насильства та боролися за право знати правду про долю своїх дітей

Водночас наголосимо, що білий колір, як символ, раніше вже був використаний й російськими активістами (у 2011 – 2012 роках під час акцій у різних містах по всій рф проти сфальсифікованих виборів до державної думи, за результатом яких перемогла партія "єдина росія"). Що цікаво, тоді в. путін також зазначив, що "є люди, які мають паспорт громадянина росії, але діють в інтересах інших держав" [42; 73].

Починаючи з 9 грудня 2023 року щосуботи представниці руху "Шлях додому" та небайдужі росіяни розпочали акцію покладання квітів до визначних місць у багатьох містах росії. Для прикладу, 16 січня 2024 року група родичів російських мобілізованих принесли гвоздики до могили Невідомого солдата біля стін Кремля. 3 лютого 2024 року,

на 500-й день після початку мобілізації в росії, біля Кремля відбулося чергове покладання квітів до Вічного вогню [5; 8].

З огляду на події кінця 2023 року варто згадати ще одну подію – чергову "Прямую лінію" в. путіна на тему війни. Як коментує канал "Шлях додому": "Всі чекали на якесь слово про мобілізованих. Дехто мав надії. Деякі ні. Це ще один ніж у спину. Ще одна нахабна зрада" [70]. Проте президент рф уникнув цієї теми.

При цьому зауважимо, що протести жінок підтримали російські опозиційні сили, які надавали свої платформи для поширення інформації [5]. Ймовірно, вони розглядали ці демонстрації як складову більш серйозного руху проти режиму в. путіна.

Наприкінці січня 2024 року російські опозиційні ЗМІ повідомили, що російська влада намагалася зламати облікові записи членів "Шлях додому" у соціальних мережах і що російські правоохоронні органи переслідували учасників на попередніх демонстраціях [72]. Зазначимо, що російські силовики обмежували фото та відео зйомку з місця проведення акцій протесту та покладання квітів. Наприклад, під час покладання квітів, що відбулось на 500 день мобілізації в рф у Москві, було затримано близько 34 осіб. Серед них були журналісти "Обережно, новини", "Комерсанта", "Agence France-Presse", "Der Spiegel", "SOTAvision", "Можемо пояснити" [28]. Паралельно окремі російські джерела, включно з ультранационалістськими мілблогерами, поширювали заяви про те, що рухом "Шлях додому" курують українські спецгенти або що керівництво організації корумповано [72].

Проте акції тривали. Так, 10 лютого мітингувальники зібрались біля пам'ятників у Москві, Санкт-Петербурзі, Владивостоці та Єкатеринбурзі, закликаючи до демобілізації своїх рідних [72]. Наголосимо, при цьому з боку влади та правоохоронних органів не було жодного побиття, зникнення, підкидань наркотиків чи сфабрикованих справ. Суди були, але не масові і з мінімальними покараннями. На думку вищезгаданого В. Ягуна: "рф не хоче хвиль невдоволеності до виборів. Але після них все закінчиться дуже швидко та жорстко. Поки вони працюють індивідуально, щоб не сколихнути суспільство, але скоро цьому прийде кінець" [5].

3 червня 2024 року в мережі Інтернет поширилась інформація, що у столиці росі дружини та матері мобілізованих вийшли з пікетом

до Міноборони РФ. Жінки тримали плакати із гаслами: "Будь ласка, поверніть тата додому", "Мобілізованим пора додому", "Білоусов Андрій Ремович, поговоріть із нами. Ми є", "Встановіть термін служби бійців на СВО" [25].

Коли до них під'їхав автозак, вони стали на коліна. З цього приводу одна з учасниць дійства зазначила, що «в основному це показовий жест: "Давайте з колін тягніть дружин мобілізованих в автозакі". Хтось [в такий спосіб] благає білоусова (міністра оборони рф – авт.) про зустріч" [25].

6. Виступи російських матерів строковиків з початком Курської операції

Кадровий голод в російській армії та початок проведення Силами оборони України операції в Курській області (6 серпні 2024 року) спричинили залучення до бойових дій. На початку широкомасштабного вторгнення зс рф в межі нашої держави, матері російських строковиків, розуміючи невідворотність смерті їхніх дітей, звертаються зі скаргами на незаконні дії командирів до уповноваженої з прав людини у рф Т. Москалькової [46]. Тоді, в лютому 2022 року, коли виявилось, що кілька сотень новопризованих солдатів перебувають у підрозділах, які перетнули кордон, президент наказав військовим командуванням відправити їх додому. Проте, коли бойові дії перекинули на російське прикордоння, де на його обороні перебували солдати-строковики, "новобранці" російської армії не були відкликани і багато з них потрапили у полон до ЗСУ [68]. За інформацією, що подає українське інтернет-видання «UAINFO.org» організації, які допомагають росіянам уникнути призову, були завалені панічними проханнями; деякі матері писали про шок, коли виявляли в мережі відео, на яких їхніх синів беруть у полон [57].

Як наслідок 6 серпня 2024 року понад 12 тисяч людей підписали петицію з вимогою вивезти строковиків із Курської області. В документі серед іншого зазначалось: "Ми Патріоти! Наші сини і кожне їхнє життя ще знадобиться для створення міцної держави. Але якщо вистачає сил досвідченіших військових, просимо зберегти життя дітей. Ми вам довіряємо" [9; 26]. А 12 серпня такий саме документ написали матері юнаків, які потрапили в полон до українських військових. Вони вимагали негайного обміну полоненими [51]. Зауважимо, що з

цього приводу про вуличні протести не повідомлялося, найпоширенішою реакцією були заяви, що російська держава забезпечила недостатню підготовку, зброю, їжу чи одяг новим солдатам, а отже, їх не можна кидати у бій [8; 57]. Більше того, російські матері відмовилися йти на контакт з журналістами щодо долі їхніх синів-строковиків. Зауважимо, що Головнокомандувач ЗСУ О. Сирський заявив наприкінці серпня 2024 року, що Україна взяла в полон у Курській області майже 600 військових [8].

Наведемо з цього приводу слова П. Андрющенка – радника міського голови Маріуполя, який зауважив, що «вже менш ніж за тиждень тема строковиків в армії росії прижилася. Була прийнята суспільством "мовчазною згодою". Ані матері полонених не влаштували бунт, навіть не зробили спробу об'єднати зусилля. Ані будь-якої іншої громадської активності. Нічого. Тиша. Пару поодиноких звернень до Путіна "обміняйте мого хлопчика" і все» [2]. Певним чином це підтверджують відомості від антивоєнного руху "Ідіть лісом" (рос. "Идите лесом" – авт.): "...щонайменше 250 строковиків із Санкт-Петербурга і 90 із Москви перекинули в Курську область росії вже після початку операції української армії" [51]. Таку ситуацію роз'яснюють слова однієї із матерів російських строковиків, яка заявила, що: "Після того, як він врятувався 6-го (6 серпня 2024 року розпочались бої в Курській області – авт.), я писала заяви, петиції, пости, щоб витягнути сина. У результаті на мене нацькували військову прокуратуру" [18].

Тут задля справедливості вартує зазначити, що, ймовірно, певна частина російських строковиків була під час перших обмінів полоненими повернута в росію. Наприклад такі обміни відбулись 14 і 24 серпня [44]. (Російських строковиків... 2024). При цьому зауважимо, що на тлі просування ЗСУ в Курській області український омбудсмен Д. Лубінець напередодні провів розмову із російською уповноваженою з прав людини Т. Москальковою з питання обміну полоненими. За його словами, така зустріч була ініційована російською стороною вперше [26].

Але є й інша "сторона медалі": за повідомленнями матерів, російських солдатів (що служать за призовом), які змогли евакуюватися з кордону Курської області під час наступу ЗСУ або перебували в Белгородській та Брянській областях, змушують підписувати контракти з міноборони рф для відправлення знову на передову [26; 44].

Як бачимо, російська влада, яка була вкрай обережною у питанні залучення строковиків до безпосередніх бойових дій у війні проти України, під час наступу ЗСУ в Курській області знехтувала своїми обіцянками. Вочевидь загроза втрати темпу операцій на інших ділянках фронту (Харківській, Донецькій, Запорізькій обл.) за умови обмежених резервів стала більш важливою, ніж побоювання розпалу анти-воєнного руху в росії.

7. Висновки

Узагальнений фактологічний матеріал надав можливість сформулювати наступні підсумки наукових спостережень:

1. Рух солдатських матерів в ході російсько-української війни окрім знаного з радянських часів "Комітету солдатських матерів" був представлений широким розгіллям самоорганізованих груп жінок.

2. Неофіційні об'єднання дружин, матерів та дочок російських військових з'явились в ході широкомасштабної агресії росії проти України. Це пояснюється тим, що у період з 2014 по лютий 2022 року у руки ЗСУ на території нашої держави потрапляли лише поодинокі солдати та офіцери армії рф, яких визнавали не "бранцями", а "захопленими". А вже наприкінці лютого 2022 року, коли велика кількість російських військових була вбита та захоплена у полон Силами оборони України, активність російських жінок довкола цього питання зростала.

3. Об'єднання матерів, дружин та дочок з родин бійців зс рф спочатку відбувалось за ознакою приналежності військовослужбовців до певних частин або їх перебування на одній ділянці фронту. Однією з причин такого гуртування жінок вбачаємо в ігноруванні представників військових частин та комісаріатів їх запитів на роз'яснення реального стану речей на фронті та долі їхніх близьких. Згодом окремі жіночі організації переростають у більші і висувають вимоги (претензії) загалом до залучення російських військових до бойових дій в Україні.

4. До широкомасштабного етапу війни російські жінки просили у влади Києва та москви повернути з полону їх дітей, а вже з лютого 2022 року – їх вимоги змінювались відповідно до залучення до бойових дій тих чи інших категорій військовослужбовців. Наприклад, після оголошення в росії мобілізації ними підіймалось питання про кращу підготовку та забезпечення мобілізованих, з початком бойових дій в

Курській області – про відкликання з лінії збройного протистояння строковиків. Вимог про припинення війни з Україною чи критика діючої кремлівської влади у заявах рідних російських військовослужбовців практично не спостерігається.

5. Російська влада, яка протягом перших десяти років агресії проти України, фактично "не мала проблем" з солдатськими матерями, була вкрай незадоволена їх активністю з початком 2022 року. З метою зменшення внутрішньої напруги в державі, офіційний кремль спочатку намагався вирішити це питання шляхом задобрювання дружин та матерів військових. Проте згодом, коли стало зрозумілим, що для багатьох жінок фінансові та майнові потреби не є в пріоритеті, перейшли до погроз та залякування. А вже з осені 2024 року, коли бойові дії охопили частину територію рф, силовий вплив на родини військових з боку російської влади був поєднаний з відвертим ігноруванням їх вимог. Такий стан справ дозволяє зробити висновок, що рухи солдатських матерів не оцінюються російською владою як серйозна загроза і сьогодні не є тим важелем, який здатний самостійно призвести до широких антивоєнних виступів.

Наведені нами факти громадянської активності російських жінок, чії чоловіки, батьки чи сини воюють в Україні, є лише авторським баченням проблеми. Вони можуть бути доповнені іншими прикладами або викладатись під іншим кутом погляду на згадані вище події.

Подальші наукові розвідки щодо діяльності жіночих рухів в росії мають широкий спектр недосліджених питань, серед яких: роль та значення їх у війнах та збройних конфліктах, які вела російська федерація наприкінці XX – початку XXI століть; підтримка активності жіноцтва на воєнному підґрунті з боку опозиційних до діючої московської влади сил; аналіз нормативно-правових актів у питанні реалізації прав та свобод російських військовослужбовців; визначення можливих зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів впливу на воєнну політику Кремля, аналіз можливих заходів протидії владних структур на активізацію виступів дружин, дочок, матерів російських солдатів та офіцерів тощо. Оцінка вищезазначених питань в історичній ретроспективі дозволить в майбутньому окреслити найближчий та подальший розвиток подій в росії в рамках російсько-української війни та внутрішньополітичної ситуації в цій країні в перспективі.

Список літератури:

1. Александрова В. "Их бросили". Родные военнопленных из России о судьбе близких. *Сибирь. Реалии*. 03.03.2022. URL: <https://www.sibreal.org/a/ih-brosili-rodnye-voennoplennyh-iz-rossii-o-sud-be-blizkih/31728897.html> [дата зверн.: 01.11.2024].
2. Андриющенко П. Строківики як російський ресурс. Це станеться? *LB.ua*. 15.08.2024. URL: https://lb.ua/blog/petro_andriushchenko/629632_strokoviki_yak_rosiyskiy_resurs_tse.html [дата зверн.: 09.11.2024].
3. Белоброва Е. "Я не хочу чтобы мой сын был пушечным мясом": отец оккупанта, попавшего в плен, пожаловался, что РФ их "кинула". *OBOZ.ua*. 26.02.2022. URL: <https://news.obozrevatel.com/russia/ya-ne-hochu-chtobyimoj-syin-byil-pushechnyim-myasom-otets-okkupanta-popavshego-v-plen-pozhalovalsya-cho-to-ef-ih-kinula.htm> [дата зверн.: 01.11.2024].
4. Белоус А. Матері та дружини захоплених в Україні російських десантників звернулися до путіна. *Дзеркало тижня*. 27.08.2014. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/materi-ta-druzhini-zahoplenih-v-ukrayini-rosiyskih-desantnikiv-zvernulisya-do-putina-149524_.html [дата зверн.: 24.10.2024].
5. Беньюк К. Загроза для Путіна? Чому на Росії протестують дружини мобілізованих окупантів. *Еспресо*. 19.02.2024. URL: <https://espresso.tv/poyasnuemozagroza-dlya-putina-khto-taki-druzhini-rosiyskikh-mobilizovanikh-i-chomu-voni-protestuyut> [дата зверн.: 05.11.2024].
6. Білу хустку вирішили зробити своїм символом матері та дружини мобілізованих. *Говорит Немосква*. 29.11.2023. URL: <https://nemoskva.net/uk/2023/11/29/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%B9-platok-reshili-sdelat-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%97%D0%BC-simvolom-materi-%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8-mobilizovannyh> [дата зверн.: 09.11.2024].
7. Вонс Р. Перша дружина російського військовополоненого приїхала до України за чоловіком. *Главком*. 26.09.2023. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/persha-druzhina-rosijskoho-vijskovopolonenohto-prijikhala-do-ukrajini-za-cholovikom-958688.html> [дата зверн.: 10.11.2024].
8. Гичко М. Російські строківики опинились в окопах, Путін порушив "священну традицію", – NYT. *УНІАН*. 31.08.2024. URL: <https://www.unian.ua/war/rosiyski-strokoviki-opinilis-v-okopah-putin-porushiv-svyashchennu-tradiciyu-nyt-12743595.html> [дата зверн.: 25.10.2024].
9. Деева О. Почему эта петиция важна. *Change.org*. 06.08.2024. URL: <https://www.change.org/p/матери-срочников-призыва-2023-2024-г-просим-убрать-срочников-из-курской-области> [дата зверн.: 25.10.2024].
10. Дружини і матері мобілізованих росіян влаштували "легальний протест" під Кремлем: що вимагають учасниці руху "Шлях додому". *Новинарня*. 13.02.2024. URL: <https://novynarnia.com/2024/01/13/druzhyny-i-materi-mobilizovanyh-rosiyan-vashtuvaly-legalnyj-protest-pid-kremlem-shhovyumagayut-uchasnydzi-ruhu-shlyah-dodomu/> [дата зверн.: 29.10.2024].
11. Дружини і матері росіян ідуть на кордон з Україною. Вимагають повернути мобілізованих. *BBC News. Україна*. 09.11.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63571469> [дата зверн.: 15.10.2024].

12. Дружини та матері мобілізованих росіян їдуть на кордон з Україною, щоб повернути їх – відео. *NewVoice*. 10.11.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/druzhini-ta-materi-mobilizovanih-rosiyan-jidut-do-ukrajinskogo-kordonu-novini-rosiji-50282985.html> [дата зверн.: 09.11.2024].

13. Дудар О. У Бурятії жінка вийшла на протест проти війни, коли побачила відео з полоненим сином. *Дивись.info*. 02.03.2022. URL: <https://dyvys.info/2022/03/02/u-buryatiji-zhinka-vyjshla-na-protest-proty-vijny-koly-pobachyla-video-z-polonenym-synom/> [дата зверн.: 01.11.2024].

14. Звернення українських жінок до російських матерів, дружин, доньок. *Facebook*. 03.03.2022. URL: https://www.facebook.com/PyryatynTG/videos/zverнення-українських-жінок-до-російських-матерів-дружин-доньок/1088990408618170/?locale=ms_MY [дата зверн.: 25.10.2024].

15. Звідки в Україні російські десантники? *BBC NEWS Україна*. 28.08.2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/08/140828_russian_soldiers_donbass_ug [дата зверн.: 24.10.2024].

16. Івахненко В. Полонений військовий Росії Агеєв боїться сказати всю правду – Гітлянська. *Радіо Свобода*. 25.07.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28637266.html> [дата зверн.: 25.10.2024].

17. Касіян В. Генштаб оприлюднив інформацію про перших російських полонених (оновлено). *LB.ua*, 24.02.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/02/24/506646_genshtab_oprilyudniv_informatsiyu_pro.html [дата зверн.: 01.11.2024].

18. Клішук Л. Строковиків із Сибіру перекидають у Курську область, – ЗМІ. *Новинаря*. 20.08.2024. URL: <https://novynarnia.com/2024/08/20/strokovykyiv-iz-sybiru-perekydayut-u-kursku-oblast-zmi/> [дата зверн.: 05.11.2024].

19. Ключко Н. Зустріч Путіна із матерями військових виявилася фейком: хто ці жінки. *Главком*. 25.11.2022. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/zustrich-putina-iz-materjami-vijskovikh-vijavilasja-fejkom-khto-tsi-zhinki-891440.html> [дата зверн.: 09.11.2024].

20. Коалсон Р. У Росії дружини мобілізованих протестують. Путіну є про що хвилюватися? *Радіо Свобода*. 27.02.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-mobilizovanni-protest-putin-vybory/32793098.html> [дата зверн.: 28.10.2024].

21. Лавришин Ю. Путин вместо матерей солдат встретился с провоенными чиновницами из Москвы. *Зеркало недели*. 26.11.2022. URL: <https://zn.ua/POLITICS/putin-vmesto-materej-soldat-vstretilsja-s-provoennymi-chinovnitsami-iz-moskvy.html> [дата зверн.: 28.10.2024].

22. Лисогор І. Під виглядом солдатських матерів Путін вчора зустрівся з чиновницями і депутатками. *LB.ua*. 26.11.2022. URL: https://lb.ua/world/2022/11/26/537171_pid_viglyadom_soldatskih_materiv.html [дата зверн.: 01.11.2024].

23. Масюк М. "Все одно всі помремо": про що говорив Путін на зустрічі з "матерями" російських окупантів. *24 канал*. 25.11.2022. URL: https://24tv.ua/putin-zustrivsyu-materyami-okupantiv-pro-shho-govoriv_n2205450 [дата зверн.: 29.10.2024].

24. Матері російських десантників вимагають покарання для командирів їх синів. *5 канал*. 26.08.2014. URL: <https://www.5.ua/svit/materi-rosiiskikh-desantnykiv-vumahaiut-pokarannia-dlia-komandyriv-ikh-syniv-18074.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

25. Матяш Т. У Росії дружини та матері мобілізованих на колінах просили зустрічі з міністром оборони. *LB.ua*. 03.06.2024. URL: https://lb.ua/world/2024/06/03/616807_rosii_druzhini_materi.html [дата зверн.: 09.11.2024].

26. Мигаль М. Матері окупантів, які потрапили у полон на Курщині, звернулись до Путіна. *Главком*. 15.11.2024. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/materi-okupantiv-jaki-potrapili-u-polon-na-kurshchini-zvernulis-do-putina-1015509.html> [дата зверн.: 09.11.2024].

27. Москва рекомендує владі в регіонах РФ "за будь-яку ціну" не допускати протестів дружин мобілізованих. *Радіо Свобода*. 20.11.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskva-rekomenduje-ne-dopuskaty-protestiv-druzhyn-mobilizovanyh/32692676.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

28. На акції біля Кремля за повернення окупантів додому силовики затримали близько 30 журналістів. *Еспресо*. 03.02.2024. URL: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-na-aktsii-bilya-kremlya-za-povernennya-okupantiv-dodomu-siloviki-zatrimali-blizko-30-zhurnalistiv> [дата зверн.: 09.11.2024].

29. "Немислима кількість загиблих". Матері російських солдатів записали відео звернення. *Главком*. 09.11.2022. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/nemislima-kilkist-zahiblih-materi-rosijskikh-soldativ-zapisali-videozvernennja-888025.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

30. Несчетна С. Вперше до України з Росії приїхала дружина за військовополоненим чоловіком: що відомо (відео). *TCH*. 26.09.2023. URL: <https://tsn.ua/ato/vpershe-do-ukrayini-iz-rosiyi-priyihala-druzhina-za-viyskovopolonenim-cholovikom-scho-vidomo-video-2417224.html> [дата зверн.: 01.11.2024].

31. Носальська І. З "путьдомойок" – у революціонери: у Росії розвиваються рухи протесту. *Кореспондент*. 12.02.2024. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4663061-z-putdomoiok-u-revolutsionery-u-rosii-rozvyvauitsia-rukhy-protestu> [дата зверн.: 09.11.2024].

32. Павлова А. "Боевые буряты" не хотят воевать. Откажутся от участия во вторжении в Украину стало почти невозможно – пример солдат из одного региона. *Медиазона*. 05.08.2022. URL: <https://zona.media/article/2022/08/05/otkaz> [дата зверн.: 25.10.2024].

33. Павлюк О. Міноборони відкрило гарячу лінію для росіян, чії родичі воюють в Україні. *Суспільне. Новини*. 26.02.2022. URL: <https://suspilne.media/211502-minoboroni-vidkrilo-garacu-liniu-dla-rosian-cii-rodici-vouut-v-ukraini/> [дата зверн.: 25.10.2024].

34. "Питань до Путіна багато": дружини і матері мобілізованих їдуть до Москви зустрітися з президентом РФ і провести акцію на Красній площі. *Еспресо*. 24.11.2022. URL: <https://espresso.tv/pitan-do-putina-bagato-druzhini-i-materi-mobilizovanih-idut-do-moskvi-zustritisya-z-prezidentom-rf-i-provesti-aktsiyu-na-krasniy-ploshchi> [дата зверн.: 29.10.2024].

35. Погорілов С. Путін оголосив часткову мобілізацію. *Українська правда*. 21.09.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/21/7368400/> [дата зверн.: 24.10.2024].

36. "Поверніть чоловіка Я забалас". Дружини мобілізованих запустили флешмоб. *Говорит Немосква*. 28.11.2023. URL: <https://nemoskva.net/uk/2023/11/28/vernite-muzha-ya-zabalas-zhyony-mobilizovanykh-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8-fleshmob/> [дата зверн.: 01.11.2024].

37. Полонений військовий Агеєв зустрівся з матір'ю, СБУ закликає Росію до звільнення заручників. *Українська правда*. 22.07.2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/22/7150279/> [дата зверн.: 24.10.2024].

38. Понад 100 сімей російських окупантів звернулися до Путіна з вимогою знайти їхніх родичів в Україні. *NewVoice*. 26.07.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/ponad-100-simey-rosiyskih-okupantiv-zvernulisya-do-putina-ostanni-novini-50259035.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

39. Пономаренко М. Українська ГО "Матері мобілізованих" звернулася до "Комітету солдатських матерів Росії". *24 канал*. 09.03.2022. URL: https://24tv.ua/ukrayinska-go-materi-mobilizovanih-zvernulas-do-komitetu-soldatskih_n1897269 [дата зверн.: 09.11.2024].

40. Путін визнав створення на Донбасі "певних військових" формувань й заговорив про "різанину". *УНІАН*. 14.12.2017. URL: <https://www.unian.ua/war/2298014-putin-viznav-stvorenyya-na-donbasi-pevniyh-viyskovih-formuvan-y-zagovoriv-pro-rizaninu.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

41. Путін прийняв матерів мобілізованих. Серед них не було представниць незалежних організацій. *Радіо Свобода*. 25.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-materi-mobilizovanyh/32148968.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

42. Путін про стрічки на протестах: Контрацептиви повісили. *Українська правда*. 15.12.2011. URL: <https://www.pravda.com.ua/photo-video/2011/12/15/6839700/> [дата зверн.: 29.10.2024].

43. Родственницы мобилизованных требуют "народного контроля" над отправкой на войну. Настоящее Время поговорило с главой "Совета матерей и жен". *Настоящее время*. 21.11.2022. URL: <https://www.currenttime.tv/a/32138186.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

44. Російських строковиків, обмінаних з українського полону, знову посилають на фронт. *Mind*. 16.09.2024. URL: <https://mind.ua/news/20278921-rosijskih-strokovikiv-obminyanih-z-ukrayinskogo-polonu-znovu-posilayut-na-front> [дата зверн.: 25.10.2024].

45. Російські десантники, які "зблукали" в Україні, повернуться на службу. *LB.ua*. 17.09.2014. URL: https://lb.ua/world/2014/09/17/279724_rossiyskie_desantniki.html [дата зверн.: 24.10.2024].

46. Росія продовжує відправляти строковиків на війну проти України – розвідка. *Українформ*. 10.10.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3479377-rosia-prodovzue-vidpravlati-strokovikiv-na-vijnu-proti-ukraini-rozvidka.html> [дата зверн.: 09.11.2024].

47. Росія: "Рада матерів і дружин" припинила діяльність через оголошення її "іноземним агентом". *Радіо Свобода*. 28.07.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiia-rada-materiv-i-druzhyn-inoahenty/32524106.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

48. Сазонов Т. Мать российского военнопленного: "В какие двери мне биться, чтобы вернуть своего ребенка?" *BBC NEWS Русская служба*. 26.02.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-60534697> [дата зверн.: 29.10.2024].

49. "Солдатские матери" перестанут помогать военнослужащим из-за приказа ФСБ. *BBC NEWS. Русская служба*. 06.10.2021. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-58813839> [дата зверн.: 01.11.2024].

50. Степанюк М. До Путіна люди з вулиці прийти не можуть: як готувалося постановочне шоу з "матерями мобілізованих". *Факти*. 03.12.2022. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20221203-do-putina-lyudy-z-vulyczy-pryjty-ne-mozhut-yak-gotuvalosya-postanovochne-shou-z-materyamy-mobilizovanyh/> [дата зверн.: 25.10.2024].

51. Строковиків із Сибіру перекидають у Курську область РФ – родичі. *Крим. Реалії*. 20.08.2024. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-rosia-kursk-strokovyky/33085916.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

52. Таємні поховання у Росії. Родичі військових б'ють на сполох. *Радіо Свобода*. 2.08.2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26555089.html> [дата зверн.: 01.11.2024].

53. Трефілов І., Чижова, Л. "Навчання" десантників Росії, що закінчилися полоном. *Радіо Свобода*. 27.08.2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26551721.html> [дата зверн.: 01.11.2024].

54. У Москві дружини мобілізованих уперше провели пікет – вимагають повернути чоловіків додому. *Радіо Свобода*. 07.11.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskva-piket-druzhyn-mobilizovanyh/32674958.html> [дата зверн.: 09.11.2024].

55. У розвідці Британії прокоментували протести родичів російських військових із вимогою повернути їх додому. *Радіо Свобода*. 20.11.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rozvidka-brytanii-rosia-rodychi-viyskovykh/32692028.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

56. У Росії вже з'являється протестний рух дружин та матерів військових – Преображенський. *NewVoice*. 22.12.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/protesti-v-rosiji-hto-vistupaye-proti-putina-ta-generaliv-preobrazhenskiy-ostanninovini-50292699.html> [дата зверн.: 25.10.2024].

57. У РФ "прокинулися" матері строковиків: The Times пише, чого вони вимагають від Путіна. *UAinfo*. 24.08.2024. URL: <https://uainfo.org/blognews/1724506253-u-rf-prokinulisya-materi-strokovikov-the-times-pishechogo-voni.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

58. У РФ проти засновниці "Ради матерів та дружин військовослужбовців" порушили кримінальну справу. *Радіо Свобода*. 29.11.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rf-tsukanova-materi-mobilizatsiya/32154470.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

59. У создательницы канала "Вернём ребят" из Новосибирска на войне погиб брат. *Сибирь. Реалии*. 24.11.2023. URL: <https://www.sibreal.org/a/u-sozdatelnitsy-kanala-vernyom-rebyat-iz-novosibirska-na-voynе-pogib-brat/32697830.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

60. У телеграм-каналі родичів мобілізованих у РФ різко критикують Путіна. *Радіо Свобода*. 27.11.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-rodychi-mobilizovanykh-putin/32701894.html> [дата зверн.: 24.10.2024].

61. "Хочу жить" – горяча телефонна лінія для військовослужбовців рф, які мають намір здатись у полон. *АрміяInform*. 18.09.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/18/hochu-zhyt-garyacha-telefonna-liniya-dlya-vijskovosluzhbovciv-uf-bazhayuchykh-zdatys-u-polon/> [дата зверн.: 09.11.2024].

62. "Чому наших хлопців відправили туди?": матері російських солдатів накинулися на губернатора кузбасу. *TCH*. 06.03.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/chomu-nashih-hlopciv-vidpravili-tudi-materi-rosiyskih-soldat-nakinulisya-na-gubernatora-kuzbasu-video-2000050.html> [дата зверн.: 29.10.2024].

63. Что известно о новом движении за возвращение мобилизованных "Путь домой". *Горизонтальная Россия*. 14.11.2023. URL: <https://semnasem.org/articles/2023/11/14/my-podderzhim-togo-kto-vernet-nam-nashih-muzhchin-chto-izvestno-o-novom-dvizhenii-za-vozvraschenie-mobilizovannykh-put-domoj> [дата зверн.: 01.11.2024].

64. Шмелева К. "Совет матерей и жен": что о нем известно? *Deutsche Welle* (на русском). 01.12.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/soviet-materej-i-zen-cto-o-nem-izvestno/a-63943733> [дата зверн.: 09.11.2024].

65. Это не фейк, это мой сын. *Люди Байкала*. 01.03.2022. URL: <https://baikal-journal.ru/2022/03/01/eto-ne-fejk-eto-moj-syn> [дата зверн.: 09.11.2024].

66. Acceptance speech – The Committee of Soldiers' Mothers of Russia. *RightLivelihood*. 2024. URL: <https://rightlivelihood.org/speech/acceptance-speech-the-committee-of-soldiers-mothers-of-russia-csmr/> [Accessed: 15.10.2024].

67. Elkner J. *Dedovshchina* and the Committee of Soldiers' Mothers under Gorbachev. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*. Issu 1. 2004. DOI: <https://doi.org/10.4000/pipss.243>. URL: <https://journals.openedition.org/pipss/243> [Accessed: 15.10.2024].

68. MacFarquhar, N. & Mazaeva, M. Russia's Youngest Conscripts Unexpectedly See Combat Against Ukraine's Invasion. *The New York Times*. 31.08.2024. URL: <https://www.nytimes.com/2024/08/31/world/europe/russia-ukraine-conscripts-kursk.html> [Accessed: 15.10.2024].

69. Mathers J., Danilova N. Why Russia's mothers aren't as war-raged as before. (2023). *AsiaTimes*. 07.01.2023. URL: <https://asiatimes.com/2023/01/why-russias-mothers-arent-as-war-raged-as-before/> [Accessed: 15.10.2024].

70. Medvedev K. Protests by Soldiers' Wives in Russia Show How an Anti-war Movement Can Grow There. *Jacobin*. 19.12.2023. URL: <https://jacobin.com/2023/12/russia-ukraine-war-women-soldiers-family-antiwar-protest-movement/> [Accessed: 15.10.2024].

71. Russian offensive campaign assessment. *Institute for the Study of War*. 25.11.2022. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-november-25> [Accessed: 15.10.2024].

72. Russian offensive campaign assessment. *Institute for the Study of War*. 03.02.2024. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-february-3-2024> [Accessed: 15.10.2024].

73. Russians come out in force to protest against alleged electoral fraud. *The Guardian*. 10.12.2011. URL: <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/10/russia-protests-election-vladimir-putin> [Accessed: 15.10.2024].

74. Sauer P. "We're tired of being good girls": Russia's military wives and mothers protest against Putin. *The Guardian*. 25.12.2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/25/russia-military-wives-mothers-protest-against-putin-war-ukraine-troops-female> [Accessed: 15.10.2024].

75. Sychkova E. "I'm panicking — where is my child?" Conscript soldiers are being sent to fight against Ukraine, their relatives say. *Meduza*. 25.02.2022. URL: <https://meduza.io/en/feature/2022/02/26/i-m-panicking-where-is-my-child> [Accessed: 15.10.2024].

76. White Scarves and Flowers: Wives and Mothers of Mobilized Soldiers Take Resentment to the Kremlin. *The MoscowTimes*. 16.01.2024. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2024/01/16/white-scarves-and-flowers-wives-and-mothers-of-mobilized-soldiers-take-resentment-to-the-kremlin-a83720> [Accessed: 15.10.2024].

77. "Willing or not, they send everyone considered necessary," says representative of Russian soldiers' mothers. *RightLivelihood*. 08.03.2022. URL: <https://rightlivelihood.org/news/willing-or-not-they-send-everyone-considered-necessary-says-representative-of-russian-soldiers-mothers/> [Accessed: 15.10.2024].

78. 46 years of the Mothers of Plaza de Mayo. *Buenos Aires Herald*. 30.04.2023. URL: <https://buenosairesherald.com/human-rights/46-years-of-the-mothers-of-plaza-de-mayo> [Accessed: 15.10.2024].

79. <https://slovyk.ua/translit.php>

80. <https://uk.calcprofi.com/transliteratsiya-translit.html>

81. https://tonyline.com.ua/tools/translit/-обох_мов

References:

1. Aleksandrova V. (2022). "Ikh brosil". Rodnie voennoplennikh iz Rossii o sudbe blizkikh ["They were abandoned". Relatives of POWs from Russia about the fate of their loved ones]. *Sibir. Realii*. 03.03.2022. Available at: <https://www.sibreal.org/a/ih-brosili-rodnye-voennoplennyh-iz-rossii-o-sud-be-blizkih/31728897.html> (accessed November 01, 2024).

2. Andriushchenko P. (2024). Strokovyky yak rosiyskiy resurs. Tse stanetsia? [Time bonds as a Russian resource. Will it happen?] *LB.ua*. 15.08.2024. Available at: https://lb.ua/blog/petro_andriushchenko/629632_strokoviki_yak_rosiyskiy_resurs_tse.html (accessed November 09, 2024).

3. Belobrova Ye. (2022). "Ya ne khochu chtobi moi sin bil pushechnim myasom": otets okkupanta, popavshego v plen, pozhalovalsya, chto RF ikh "kinula" ["I don't want my son to be cannon fodder": the father of the occupant, who was

captured, complained that the Russian Federation had "abandoned" them"]. *OBOZ.ua*. 26.02.2022. Available at: <https://news.obozrevatel.com/russia/ya-ne-hochu-chtoby-moj-syin-byil-pushechnym-myasom-otets-okkupanta-popavshego-v-plen-pozhalovalsya-cto-rf-ih-kinula.htm> (accessed November 01, 2024).

4. Belous A. (2014). Materi ta druzhyny zakhoplenykh v ukraini rosiiskyykh desantnykiv zvernulysia do putina [Mothers and wives of Russian paratroopers captured in Ukraine appeal to putin]. *Dzerkalo tyzhnia*. 27.08.2014. Available at: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/materi-ta-druzhini-zahoplenih-v-ukrayini-rosiyskih-desantnykiv-zvernulysia-do-putina-149524.html> (accessed October 10, 2024).

5. Beniuk K. (2024). Zahroza dlia Putina? Chomu na Rosii protestuiut druzhyny mobilizovanykh okupantiv. [A threat to Putin? Why wives of mobilised occupiers are protesting in Russia]. *Espreso*. 19.02.2024. Available at: <https://espreso.tv/poyasnuemo-zagroza-dlya-putina-khto-taki-druzhini-rosiyskih-mobilizovanykh-i-chomu-voni-protestuyut> (accessed November 05, 2024).

6. Bilu khustku vyrishyly zrobyty svoim symvolom materi ta druzhyny mobilizovanykh. [They decided to make the white headscarf their symbol for the mothers and wives of the mobilised]. *Govorit Nemoskva*. 29.11.2023. Available at: <https://nemoskva.net/uk/2023/11/29/%D0%B1%D1%96%D0%B-%D0%B8%D0%B9-platok-reshili-sdelat-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%97%D0%BC-simvolom-materi-%D1%96-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8-mobilizovanykh> (accessed November 09, 2024).

7. Vons R. (2023). Persha druzhyna rosiiskoho vijskovopolonenohto prykhala do Ukrainy za cholovikom. [The first wife of a Russian prisoner of war came to Ukraine to get her husband]. *Hlavkom*. 26.09.2023. Available at: <https://glavkom.ua/world/observe/persha-druzhina-rosijskoho-vijskovopolonenohto-prijikhala-do-ukrajini-za-cholovikom-958688.html> (accessed November 10, 2024).

8. Hychko M. (2024). Rosiiski strokovyky opynyls v okopakh, Putin porushyv "sviashchennu tradytsiu", – NYT. [Russian conscripts in trenches, Putin breaks "sacred tradition", – NYT]. *UNIAN*. 31.08.2024. Available at: <https://www.unian.ua/war/rosiyski-strokoviki-opinilis-v-okopah-putin-porushiv-svyashchennu-tradyciyu-nyt-12743595.html> (accessed October 25, 2024).

9. Deeva O. (2024). Pochemu eta petsiya vazhna. [Why this petition is important]. *Change.org*. 06.08.2024. Available at: <https://www.change.org/p/marepi-srochnikov-pryzывa-2023-2024-g-prosim-ubraty-srochnikov-iz-kurskoj-oblasti> (accessed October 25, 2024).

10. Druzhyny i materi mobilizovanykh rosiian vlashtuvaly "lehalnyi protest" pid Kremlem: sheho vymahaiut uchasnytsi rukhu "Shliakh dodomu". [Wives and mothers of mobilised Russians staged a "legal protest" near the Kremlin: what the participants of the "Way Home" movement demand]. *Novynarnia*. 13.01.2024. Available at: <https://novynarnia.com/2024/01/13/druzhyny-i-materi-mobilizovanyh-rosiyan-vlashtuvaly-legalnyj-protest-pid-kremlem-shho-vymagayut-uchasnytsi-ruhu-shlyah-dodomu/> (accessed October 29, 2024).

11. Druzhyny i materi rosiian yidut na kordon z Ukrainoiu. Vymahaiut povernuty mobilizovanykh. [Wives and mothers of Russians are going to the border with Ukraine. They demand the return of the mobilised]. *BBC News. Ukraina*.

09.11.2022. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63571469> (accessed October 15, 2024).

12. Druzhyny ta materi mobilizovanykh rosiian yidut na kordon z Ukrainoiu, shchob povernuty yikh – video. [Wives and mothers of mobilised Russians go to the border with Ukraine to bring them back – video]. *NewVoice*. 10.11.2022. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/druzhini-ta-materi-mobilizovanih-rosiyan-jidut-do-ukrajinskogo-kordonu-novini-rosiji-50282985.html> (accessed November 09, 2024).

13. Дудар О. (2022). U Buriatii zhinka vyishla na protest proty viiny, koly pobachyla video z polonenym synom. [In Buryatia, a woman protests against the war after seeing a video of her captive son]. *Dyvys.info*. 02.03.2022. Available at: <https://dyvys.info/2022/03/02/u-buryatiyi-zhinka-vyishla-na-protest-proty-vijny-koly-pobachyla-video-z-polonenym-synom/> (accessed November 09, 2024).

14. Zvernennia ukrainykykh zhinok do rosiiskykh materiv, druzhyn, donok. [Addresses of Ukrainian women to Russian mothers, wives and daughters]. *Facebook*. 03.03.2022. Available at: https://www.facebook.com/PyryatynTG/videos/zvernennia-ukrainykykh-zhinok-do-rosiykykh-materiv-druzhyn-donyok/1088990408618170/?locale=ms_MY (accessed October 25, 2024).

15. Zvidky v Ukraini rosiiski desantnyky? [Where do Russian paratroopers come from in Ukraine?]. *BBC NEWS Ukraina*. 28.08.2014. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/08/140828_russian_soldiers_donbass_yg (accessed October 24, 2024).

16. Ivakhnenko V. (2017). Polonenyi viiskovyi Rosii Aheiev boitsia skazaty vsiu pravdu – Hitlianska. [Captured Russian soldier Ageev is afraid to tell the whole truth – Gitlyanska]. *Radio Svoboda*. 25.07.2017. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/28637266.html> (accessed October 25, 2024).

17. Kasiian V. (2022). Henshtab opryliudnyv informatsiiu pro pershykh rosiiskykh polonenykh (onovleno). [General Staff releases information on first Russian prisoners (updated)]. *LB.ua*, 24 лютого 2022 року. Available at: https://lb.ua/society/2022/02/24/506646_genshtab_oprilyudniv_informatsiyu_pro.html (accessed November 01, 2024).

18. Klishchuk L. (2024). Strokovykiv iz Sybiru perekydaiut u Kursku oblast, – ZMI. [Term workers from Siberia are being transferred to Kursk region – media]. *Novynarnia*. 20.08.2024. Available at: <https://novynarnia.com/2024/08/20/strokovykyk-iz-sybiru-perekydayut-u-kursku-oblast-zmi/> (accessed November 05, 2024).

19. Klochko N. (2024). Zustrich Putina iz materiamy viiskovykh vyavylasia feikom: khto tsi zhinky. [Putin's meeting with military mothers turned out to be a fake: who are these women?]. *Hlavkom*. 25.11.2022. Available at: <https://glavcom.ua/world/observe/zustrich-putina-iz-materjami-vijskovikh-vijavylasia-fejkom-khto-tsi-zhynki-891440.html> (accessed November 09, 2024).

20. Koalson R. (2024). U Rosii druzhyny mobilizovanykh protestuiut. Putinu ye pro shcho khvyliuvatysia? [In Russia, the wives of the mobilised are protesting. Does putin have anything to worry about?]. *Radio Svoboda*. 27.01.2024. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-mobilizovanni-protest-putin-vybory/32793098.html> (accessed October 28, 2024).

21. Lavrishin Yu. (2022). Putin vmesto materei soldat vstretilsya s provoennymi chinovnitsami iz Moskvi. [Putin met with pro-war officials from Moscow instead of soldiers' mothers]. Zerkalo nedeli. 26.11.2022. Available at: <https://zn.ua/POLITICS/putin-vmesto-materej-soldat-vstretilsja-s-provoennymi-chinovnitsami-iz-moskvy.html> (accessed October 28, 2024).

22. Lysohor I. (2022). Pid vyhliadom soldatskykh materiv Putin vchora zus-trichavsia z chynovnytsiamy i deputatkamy. [Putin met with officials and MPs yesterday under the guise of soldiers' mothers]. *LB.ua*. 26.11.2022. Available at: https://lb.ua/world/2022/11/26/537171_pid_viglyadom_soldatskih_materiv.html (accessed November 01, 2024).

23. Masiuk M. (2024). "Vse odno vsi pomremo": pro shcho hovoryv Putin na zustrichi z "materiamy" rosiiskykh okupantiv. ["We're all going to die anyway": what Putin said at a meeting with the "mothers" of the Russian occupiers]. *24 kanal*. 25.11.2022. Available at: https://24tv.ua/putin-zustrivsvya-materyami-okupantiv-pro-shho-govoriv_n2205450 (accessed October 29, 2024).

24. Materi rosiiskykh desantnykiv vymahaiut pokarannia dlia komandyriv yikh syniv. [Mothers of Russian paratroopers demand punishment for their sons' commanders]. *5 kanal*. 26.08.2014. Available at: <https://www.5.ua/svit/materi-rosiiskykh-desantnykiv-vymahaiut-pokarannia-dlia-komandyriv-ikh-syniv-18074.html> (accessed October 24, 2024).

25. Matiash T. (2024). U Rosii druzhyny ta materi mobilizovanykh na kolinakh prosyly zustrichi z ministrom oborony. [In Russia, wives and mothers of mobilised soldiers kneel to meet with the Minister of Defence]. *LB.ua*. 03.06.2024. Available at: https://lb.ua/world/2024/06/03/616807_rosii_druzhini_materi.html (accessed November 09, 2024).

26. Myhal M. (2024). Materi okupantiv, yaki potrapyly u polon na Kurshchyni, zvernuly do Putina. [Mothers of occupants captured in Kursk region appeal to Putin]. *Hlavkom*. 15.08.2024. Available at: <https://glavcom.ua/world/observe/materi-okupantiv-jaki-potrapili-u-polon-na-kurshchini-zvernulis-do-putina-1015509.html> (accessed November 09, 2024).

27. Moskva rekomenduie vladi v rehionakh RF "za bud-iaku tsinu" ne dopuskaty protestiv druzhyn mobilizovanykh. [Moscow recommends authorities in Russian regions to prevent protests by wives of mobilised soldiers 'at any cost']. *Radio Svoboda*. 20.11.2023. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskva-rekomenduje-ne-dopuskaty-protestiv-druzhyn-mobilizovanyh/32692676.html> (accessed October 29, 2024).

28. Na aktsii bilia Kremlia za povernennia okupantiv dodomu sylovyky zatry-maly blyzko 30 zhurnalistiv. [Security forces detained about 30 journalists at a rally near the Kremlin for the return of the occupiers home]. *Espresso*. 03.02.2024. Available at: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-na-aktsii-bilya-kremlya-za-pov-ernennya-okupantiv-dodomu-siloviki-zatrymali-blizko-30-zhurnalistiv> (accessed November 09, 2024).

29. "Nemyslyma kilnist zahybylykh". Materi rosiiskykh soldativ zapysaly video zvernennia. ["Unimaginable number of dead". Mothers of Russian soldiers recorded a video appeal]. *Hlavkom*. 09.11.2022. Available at: <https://glavcom.ua/>

world/observe/nemislma-kilkist-zahiblikh-materi-rosijskikh-soldativ-zapisali-vid-eozvernennja-888025.html (accessed October 24, 2024).

30. Neschetna S. (2023). Vpershe do Ukrainy z Rosii pryikhala druzhyna za viiskovopolonenym cholovikom: shcho vidomo (video). [For the first time, a wife came to Ukraine from Russia for her prisoner of war husband: what is known (video)]. *TSN*. 26.09.2023. Available at: <https://tsn.ua/ato/vpershe-do-ukrayini-iz-rosiyi-priyihala-druzhina-za-viiskovopolonenim-cholovikom-scho-vidomo-video-2417224.html> (accessed November 01, 2024).

31. Nosalska I. (2024). Z "putdomoiok" – u revoliutsionery: u Rosii rozvyvaiutsia rukhy protestu. [From "road cleaners" to revolutionaries: protest movements are growing in Russia]. *Korespondent*. 12.02.2024. Available at: <https://ua.korespondent.net/articles/4663061-z-putdomoiok-u-revolutsionery-u-rosii-rozvyvaiutsia-rukhy-protestu> (accessed November 09, 2024).

32. Pavlova A. (2022). "Boevie buryati" ne khotyat voevat. Otkazatsya ot uchastiya vo vtorzhenii v Ukrainu stalo pochti nevozmozhno – primer soldat iz odnogo regiona. ["Combat Buryats" do not want to fight. It has become almost impossible to refuse to participate in the invasion of Ukraine – an example of soldiers from one region]. *Mediazona*. 05.08.2022. Available at: <https://zona.media/article/2022/08/05/otkaz> (accessed October 25, 2024).

33. Pavliuk O. (2022). Minoborony vidkrylo hariachu liniu dla rosiian, chy rodychi voiuut v Ukraini. [Defence Ministry opens hotline for Russians whose relatives are fighting in Ukraine]. *Suspilne. Novyny*. 26.02.2022. Available at: <https://suspilne.media/211502-minoborony-vidkrylo-garacu-liniu-dla-rosian-cii-rodici-vouut-v-ukraini/> (accessed October 25, 2024).

34. "Pytan do Putina bahato": druzhyny i materi mobilizovanykh yidut do Moskvy zustritysia z prezidentom RF i provesty aktsiiu na Krasnii ploschchi. ["There are many questions for Putin": wives and mothers of mobilised soldiers go to Moscow to meet with the Russian president and hold a rally on Red Square]. *Ecnpeco*. 24.11.2022. Available at: <https://espresso.tv/pitan-do-putina-bagato-druzhini-i-materi-mobilizovanikh-idut-do-moskvi-zustritysia-z-prezidentom-rf-i-provesti-aktsiyu-na-krasniy-ploschchi> (accessed October 29, 2024).

35. Pohorilov S. (2022). Putin oholosyv chastkovu mobilizatsiiu. [Putin announces partial mobilisation]. *Ukrainska pravda*. 21.09.2022. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/21/7368400/> (accessed October 24, 2024).

36. "Povernit cholovika Ya zabalasia". Druzhyny mobilizovanykh zapustyly fleshmob. ["Bring back my husband, I was having fun". Wives of mobilised soldiers launch flash mob]. *Hovoryt Nemoskva*. 28.11.2023. Available at: <https://nemoskva.net/uk/2023/11/28/vernite-muzha-ya-zabalas-zhyony-mobilizovanykh-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8-fleshmob/> (accessed November 01, 2024).

37. Polonenyi viiskovyi Ahieiev zustrivsia z matiriu, SBU zaklykaie Rosiiu do zvlennia zaruchnykiv. [Captured soldier Ageev meets with mother, SBU calls on Russia to release hostages]. *Ukrainska pravda*. 22.07.2017. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/22/7150279/> (accessed October 24, 2024).

38. Ponad 100 simei rosiiskyykh okupantiv zvernulyasia do Putina z vymohoiu znaity yikhnykh rodychiv v Ukraini. [More than 100 families of Russian occupants appeal to Putin to find their relatives in Ukraine]. *NewVoice*. 26.07.2022. Available at: <https://nv.ua/ukr/world/countries/ponad-100-simey-rosiyskih-okupantiv-zvernulyasia-do-putina-ostanni-novini-50259035.html> (accessed October 29, 2024).

39. Ponomarenko M. (2022). Ukrainska HO "Materi mobilizovanykh" zvernylas do "Komitetu soldatskykh materiv Rosii". [Ukrainian NGO "Mothers of the Mobilised" appeals to the "Committee of Soldiers' Mothers of Russia"]. 24 kanal. 09.03.2022. Available at: https://24tv.ua/ukrayinska-go-materi-mobilizovanih-zvernylas-do-komitetu-soldatskih_n1897269 (accessed November 09, 2024).

40. Putin vyznav stvorennia na Donbasi "pevnykh viiskovykh" formuvan y zahovoriv pro "rizanyu". [Putin acknowledges the creation of "certain military" formations in Donbas and talks about "massacres"]. *UNIAN*. 14.12.2017. Available at: <https://www.unian.ua/war/2298014-putin-viznav-stvorennia-na-donbasi-pevni-viyskovih-formuvan-y-zagovoriv-pro-rizaniu.html> (accessed October 24, 2024).

41. Putin pryiniav materiv mobilizovanykh. Sered nykh ne bulo predstavnyts nezaleznykh orhanizatsii. [Putin received the mothers of those mobilised. There were no representatives of independent organisations among them]. *Radio Svoboda*. 25.11.2022. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-materi-mobilizovanyh/32148968.html> (accessed October 29, 2024).

42. Putin pro strichky na protestakh: Kontratseptyvy povisyly. [Putin on ribbons at protests: Contraceptives hung up]. *Ukrainska pravda*. 15.12.2011. Available at: <https://www.pravda.com.ua/photo-video/2011/12/15/6839700/> (accessed October 29, 2024).

43. Rodstvennitsi mobilizovannikh trebuyut "narodnogo kontrolya" nad otpravkoi na voynu. Nastoyashchee Vremya pogovorilo s glavoi "Soveta materei i zhen". [Relatives of the mobilised demand "people's control" over sending to war. Real Vremya spoke to the head of the "Council of Mothers and Wives"]. *Nastoyashchee vremya*. 21.11.2022. Available at: <https://www.currenttime.tv/a/32138186.html> (accessed October 24, 2024).

44. Rosiiskyykh strokovyktiv, obminianykh z ukrainskoho polonu, zнову posylaiut na front. [Russian conscripts exchanged from Ukrainian captivity are sent back to the front]. *Mind*. 16.09.2024. Available at: <https://mind.ua/news/20278921-rosiyskikh-strokovyktiv-obminianykh-z-ukrayinskogo-polonu-znovu-posylaiut-na-front> (accessed October 25, 2024).

45. Rosiiski desantnyky, yaki "zablukaly" v Ukraini, povernutsia na sluzhbu. [Russian paratroopers who got "lost" in Ukraine will return to service]. *LB.ua*. 17.09.2014. Available at: https://lb.ua/world/2014/09/17/279724_rossiyskie_desantniki.html (accessed October 24, 2024).

46. Rosiia prodovzhuie vidpravliaty strokovyktiv na viinu proty Ukrainy – rozvidka. [Russia continues to send conscripts to war against Ukraine – intelligence]. *Ukrinform*. 10.10.2024. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3479377-rosia-prodovzue-vidpravlati-strokovyktiv-na-vijnu-proti-ukraini-rozvidka.html> (accessed November 09, 2024).

47. Rosiia: "Rada materiv i druzhyn" prypynyla diialnist cherez oholoshennia yii "inozemnym ahentom". [Russia: "Council of Mothers and Wives" suspended due to being declared a "foreign agent"]. *Radio Svoboda*. 28.07.2023. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiia-rada-materiv-i-druzhyn-inoahenty/32524106.html> (accessed October 29, 2024).

48. Sazonov T. (2022). Mat rossiiskogo voennoplennogo: "V kakie dveri mne bitsya, chtobi vernut svoego rebenka?" [Mother of Russian POW: "What doors do I have to beat on to get my child back?"] *BBC NEWS Russkaya sluzhba*. 26.02.2022. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-60534697> (accessed October 29, 2024).

49. "Soldatskie materi" perestanut pomogat voennosluzhashchim iz-za prikaza FSB. ["Soldier's Mothers" will stop helping servicemen because of the FSB order]. *BBC NEWS Russkaya sluzhba*. 06.10.2021. Available at: <https://www.bbc.com/russian/news-58813839> (accessed November 01, 2024).

50. Stepaniuk M. Do Putina liudy z vulytsi pryty ne mozhut: yak hotuvalosia postanovochne shou z "materiamy mobilizovanykh". [People from the street can't come to Putin: how a staged show with "mothers of the mobilised" was prepared]. *Fakty*. 03.12.2022. Available at: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20221203-do-putina-lyudy-z-vulytzi-pryty-ne-mozhut-yak-gotuvalosia-postanovochne-shou-z-materyamy-mobilizovanyh/> (accessed October 25, 2024).

51. Strokovykiv iz Sybiru perekydaiut u Kursku oblast RF – rodychi. [Relatives of prisoners from Siberia transferred to Kursk region of Russia]. *Krym. Realii*. 20.08.2024. Available at: <https://ua.krymr.com/a/news-rosia-kursk-strokovyky/33085916.html> (accessed October 29, 2024).

52. Taiemni pokhovannia u Rosii. Rodychi viiskovykh b'iut na spolokh. [Secret burials in Russia. Relatives of the military sound the alarm]. *Radio Svoboda*. 28.08.2014. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/26555089.html> (accessed November 01, 2024).

53. Trefilov I., Chyzhova L. "Navchannia" desantnykiv Rosii, shcho zakinchylisia polonom. ["Training" of Russian paratroopers that ended in captivity]. *Radio Svoboda*. 27.08.2014. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/26551721.html> (accessed November 01, 2024).

54. U Moskvi druzhyny mobilizovanykh upershe provely piket – vymahaiut povernuty cholovikiv dodomu. [In Moscow, the wives of mobilised soldiers held a picket for the first time - demanding to return their husbands home]. *Radio Svoboda*. 07.11.2023. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-moskva-piket-druzhyn-mobilizovanyh/32674958.html> (accessed November 09, 2024).

55. U rozvidtsi Brytanii prokomentuvaly protesty rodychiv rosiiskykh viiskovykh iz vymohoiu povernuty yikh dodomu. [British intelligence commented on the protests of relatives of Russian military personnel demanding their return home]. *Radio Svoboda*. 20.11.2023. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rozvidka-brytanii-rosia-rodychi-viiskovykh/32692028.html> (accessed October 24, 2024).

56. U Rosii vzhe z'iavliaetsia protestnyi rukh druzhyn ta materiv viiskovykh – Preobrazhenskyi. [A protest movement of military wives and mothers is already

emerging in Russia – Preobrazhensky]. *NewVoice*. 22.12.2022. Available at: <https://nv.ua/ukr/world/countries/protesti-v-rosiji-hto-vistupaye-proti-putina-ta-generaliv-preobrazhenskiy-ostanni-novini-50292699.html> (accessed October 25, 2024).

57. U RF "prokynulysia" materi strokovykyv: The Times pyshe, choho vony vymahaiut vid Putina. [Mothers of conscripts have "woken up" in Russia: The Times writes what they demand from Putin]. *UAinfo*. 24.08.2024. Available at: <https://uainfo.org/blognews/1724506253-u-rf-prokinulysia-materi-strokovykyv-the-times-pishe-chogo-voni.html> (accessed October 29, 2024).

58. U RF proty zasnovnytsi "Rady materiv ta druzhyn viiskovosluzhbovtziv" porushyly kryminalnu spravu. [Criminal case opened in Russia against founder of the Council of Mothers and Wives of Servicemen]. *Radio Svoboda*. 29.11.2022. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rf-tsukanova-materi-mobilizatsiya/32154470.html> (accessed October 29, 2024).

59. U sozdatelnitsi kanala "Vernyom rebyat" iz Novosibirsk na voine pogib brat. [The creator of the "Let's Bring Back the Guys" channel from Novosibirsk had her brother killed in the war]. *Sibir. Realii*. 24.11.2023. Available at: <https://www.sibreal.org/a/u-sozdatelnitsy-kanala-vernyom-rebyat-iz-novosibirsk-na-na-voyne-pogib-brat/32697830.html> (accessed October 29, 2024).

60. U telehram-kanali rodychiv mobilizovanykh u RF rizko krytykuiut Putina. [Telegram channel of relatives of those mobilised to Russia sharply criticises Putin]. *Radio Svoboda*. 27.11.2023. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-rodychi-mobilizovanykh-putin/32701894.html> (accessed October 24, 2024).

61. "Khochu zhyt" – hariacha telefonna liniia dlia viiskovosluzhbovtziv rf, yaki maiut namir zdatys u polon. ["I want to live" – a hotline for Russian servicemen who intend to surrender]. *ArmiiaInform*. 18.09.2022. Available at: <https://armyinform.com.ua/2022/09/18/hochu-zhyt-garyacha-telefonna-liniya-dlya-vijskovosluzhbovcziv-rf-bazhayuchykh-zdatys-u-polon/> (accessed November 09, 2024).

62. "Chomu nashykh khloptsiv vidpravlyly tudy?": materi rosiiskykh soldatuv nakynulysia na hubernatora kuzbasu. ["Why were our boys sent there?": mothers of Russian soldiers attacked the governor of Kuzbass]. *TSN*. 06.03.2022 roky. Available at: <https://tsn.ua/ato/chomu-nashih-hlopciv-vidpravili-tudi-materi-rosiyskiykh-soldat-nakinulysia-na-gubernatora-kuzbasu-video-2000050.html> (accessed October 29, 2024).

63. Chto izvestno o novom dvizhenii za vozvrashchenie mobilizovannykh "Put domoi". [What is known about the new movement for the return of mobilised people "The Way Home"]. *Gorizontalnaya Rossiya*. 14.11.2023. Available at: <https://semnasem.org/articles/2023/11/14/my-podderzhim-togo-kto-vernet-nam-nashih-muzhchin-chto-izvestno-o-novom-dvizhenii-za-vozvrashchenie-mobilizovannykh-put-domoj> (accessed November 01, 2024).

64. Shmeleva K. (2022). "Sovet materei i zhen": chto o nem izvestno? ["Mothers and Wives Council": what is known about it?]. *Deutsche Welle (na rusckom)*. 01.12.2022. Available at: <https://www.dw.com/ru/sovet-materej-i-zen-cto-o-nem-izvestno/a-63943733> (accessed November 09, 2024).

65. Eto ne feik, eto moi sin. [It's not a fake, it's my son]. *Lyudi Baikala*. 01.03.2022. Available at: <https://baikal-journal.ru/2022/03/01/eto-ne-fejk-eto-moj-syn/> (accessed November 09, 2024).

66. Acceptance speech – The Committee of Soldiers' Mothers of Russia. *RightLivelihood*. 2024. Available at: <https://rightlivelihood.org/speech/acceptance-speech-the-committee-of-soldiers-mothers-of-russia-csmr/> (accessed October 15, 2024).

67. Elkner J. (2024). *Dedovshchina* and the Committee of Soldiers' Mothers under Gorbachev. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*. Issu 1. 2004. DOI: <https://doi.org/10.4000/pipss.243>. Available at: <https://journals.openedition.org/pipss/243> (accessed October 15, 2024).

68. MacFarquhar N., Mazaeva M. (2024). Russia's Youngest Conscripts Unexpectedly See Combat Against Ukraine's Invasion. *The New York Times*. 31.08.2024. Available at: <https://www.nytimes.com/2024/08/31/world/europe/russia-ukraine-conscripts-kursk.html> (accessed October 15, 2024).

69. Mathers J., Danilova N. (2023). Why Russia's mothers aren't as war-raged as before. *AsiaTimes*. 07.01.2023. Available at: <https://asiatimes.com/2023/01/why-russias-mothers-arent-as-war-raged-as-before/> (accessed October 15, 2024).

70. Medvedev K. (2023). Protests by Soldiers' Wives in Russia Show How an Antiwar Movement Can Grow There. *Jacobin*. 19.12.2023. Available at: <https://jacobin.com/2023/12/russia-ukraine-war-women-soldiers-family-anti-war-protest-movement/> (accessed October 15, 2024).

71. Russian offensive campaign assessment. *Institute for the Study of War*. 25.11.2022. Available at: <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-november-25> (accessed October 15, 2024).

72. Russian offensive campaign assessment. *Institute for the Study of War*. 03.02.2024. Available at: <https://www.understandingwar.org/backgroundunder/russian-offensive-campaign-assessment-february-3-2024> (accessed October 15, 2024).

73. Russians come out in force to protest against alleged electoral fraud. *The Guardian*. 10.12.2011. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/10/russia-protests-election-vladimir-putin> (accessed October 15, 2024).

74. Sauer P. (2023). "We're tired of being good girls": Russia's military wives and mothers protest against Putin. *The Guardian*. 25.12.2023. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/25/russia-military-wives-mothers-protest-against-putin-war-ukraine-troops-female> (accessed October 15, 2024).

75. Sychkova E. (2022). "I'm panicking – where is my child?" Conscript soldiers are being sent to fight against Ukraine, their relatives say. *Meduza*. 25.02.2022. Available at: <https://meduza.io/en/feature/2022/02/26/i-m-panicking-where-is-my-child> (accessed October 15, 2024).

76. White Scarves and Flowers: Wives and Mothers of Mobilized Soldiers Take Resentment to the Kremlin. *The MoscowTimes*. 16.01.2024. Available at: <https://www.themoscowtimes.com/2024/01/16/white-scarves-and-flowers-wives-and-mothers-of-mobilized-soldiers-take-resentment-to-the-kremlin-a83720> (accessed October 15, 2024).

Chapter «Historical sciences»

77. "Willing or not, they send everyone considered necessary," says representative of Russian soldiers' mothers. *RightLivelihood*. 08.03.2022. Available at: <https://rightlivelihood.org/news/willing-or-not-they-send-everyone-considered-necessary-says-representative-of-russian-soldiers-mothers/> (accessed October 15, 2024).

78. 46 years of the Mothers of Plaza de Mayo. *Buenos Aires Herald*. 30.04.2023. Available at: <https://buenosairesherald.com/human-rights/46-years-of-the-mothers-of-plaza-de-mayo> (accessed October 15, 2024).

79. <https://slovnyk.ua/translit.php>

80. <https://uk.calcprofi.com/transliteratsiya-translit.html>

81. <https://tonyline.com.ua/tools/translit/> - обох мов